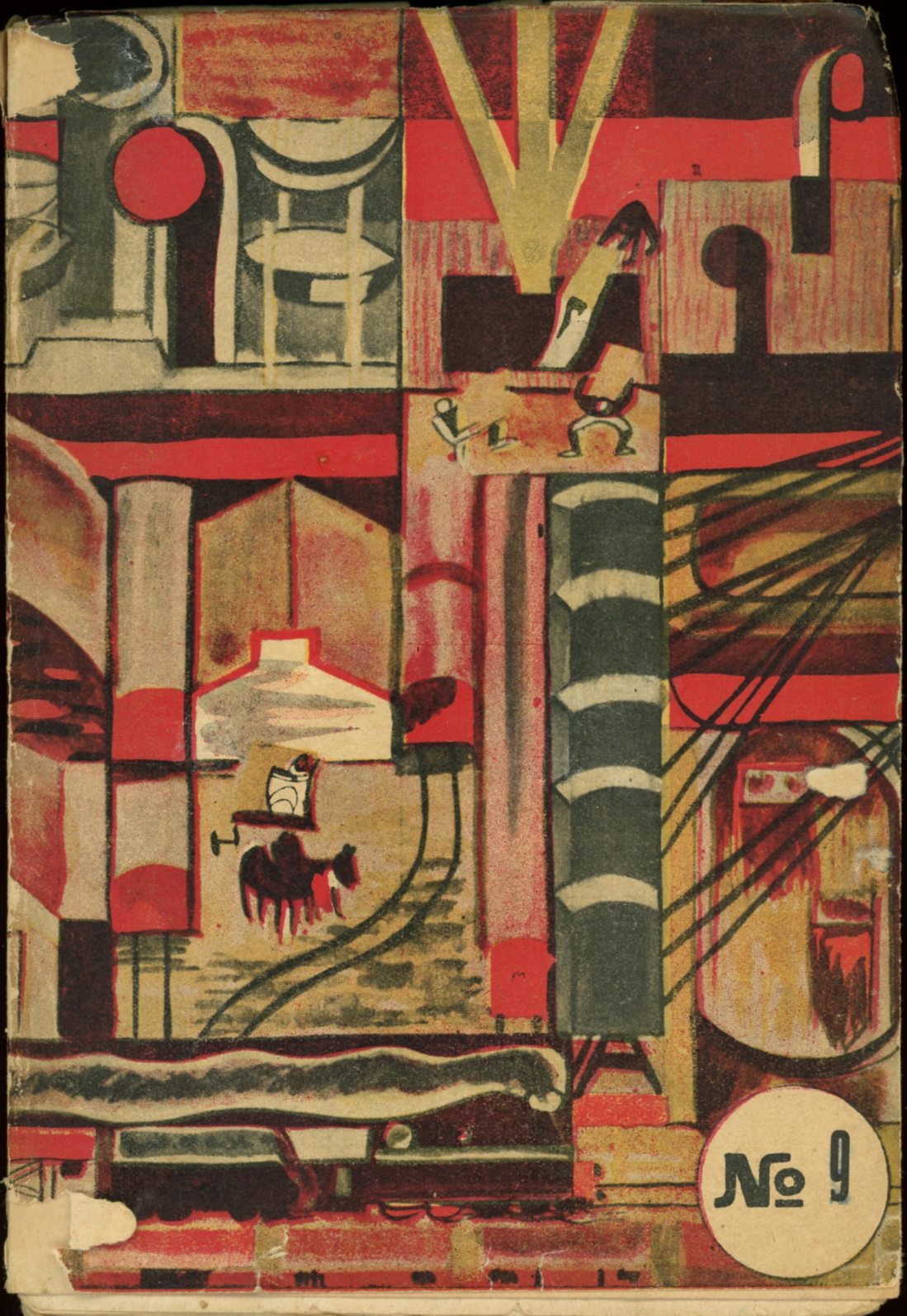

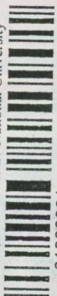

№ 9

A558148

Л-642-я. IX

V.N. Karazin Kharkiv National University

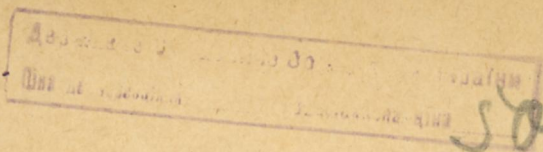
01088691

1

Love & Obedience

(Handwritten notes)

- Dr. Schuchman
- to Dr. Schuchman
- Mikhailovskiy
- Zo. Emel'nikov
- On May 2nd

Ціна 1 крб. (Р)

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ДЕВ'ЯТА (139)

СЕРПЕНЬ—1929

Д В У

Бібліографічний опис цього
видаання вміщено в „Літопис
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

**Бібліотека
Світличного І.О.**

Надруковано 5.000 прим
в друкарні Державного.
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 3846
від 20/IX 1929. Зам. 1943

25-00

1-642-9. IX

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ХНУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

Inv. №

A558148

Галло! Галло! Галло! Усім Усім Усім
Говорить Ярмарком „Літературного Яр-
марку“ на хвилі 500.000 метрів із міста
Харкова, столиці Української Соціалі-
стичної Радянської Республіки. Читайте,
шановні товариші, чергову 139 книгу
нашого позагрупового альманаху!

Милий читальнику. При- ДО КНИГИ СТО ТРИДЦАТЬ
віт, давай твоєю руку ДЕВ'ЯТОЇ
і nehmen Sie Platz! У нас

із тобою багато справ, багато треба поговорити, порадитися, помріяти, майнути думками під оболоти та дещо й спом'янути не злим тихим словом. Аджеж якнеяк, а минуло вже мало не рік, коли ти вперше здивований, ба навіть вражений, зупинився перед вітриною книгарні „Галло галло, галло, всім, всім, всім“ — так гукала найжиттєрадісніша книжка сучасності „Літературний Ярмарок“, яку ти тоді ж і придбав, а, придбавши, перечитав і зостався вельми вдоволений. Із схимницьких похмурих келій літературних ти попав на веселе торжище скільки гомінке, скільки й яскраве та метушке!

Правда, спочатку ти ніби оґрітий чимсь дебелим по лобі — оторопів, остовпів, навіть переляканий почав кричати пробі, далі розгнівався і, вихопивши у Цигана його цв'юхкий батіжок, накинувся на Ярмарком, збираючись побити на ньому те замашне приладдя, як кажуть, до кандура. Але, як ти це добре пам'ятаєш, цієї вівісекції не дозволив тобі зробити той самий симпатичний і гарячий, як арабський кінь, Півник у синій свиті на опашці. Він досить елегантно стрибнув тобі на плече і, так само елегантно, закричав наймелодійнішим у світі голосом: кукуріку! Ти схаменувся. Де дівся той переляк і той невдячний афект! Навпаки, стиснувши вдячно півникову лапку, ти попросив прощення у Ярмаркома і, запаливши свою

пахучу люльку, надіслав на його, Ярмаркома, адресу доплатним листом свої вірші і, більш того, навіть був дуже вдячний, довідавшись про їхню долю від ситого Оселедця, що в той час відав Редкошем Ярмаркому. Отож, милий читачу, ми помирилися. Засудивши свою першу гарячковість ти прилучився до загальних веселощів, скочив на карусельного коня і помчався в голубу даль, де, як ти не раз про це говорив, мав велику насолоду і приємність зазнайомитись якнайближче із почесним Сенатом Ярмаркому, а саме: з коментатором великого Стагірита — сивим Авероесом, з вічно юним Остапом Вишнею, з похмурим демоном сучасности Леонідом Черновим і з високо-вченим філософом Володимиром Юринцем та іншими. Так, ти справді мав велике задоволення, знайомлючися з цими мужами мудрости і гострословія, справедливо вважаючи, що чогось подібного до їх творів, іменуємих інтермедіями, коментарями та прологами, ти не зустрічав в жадній із відомих тобі літератур. Ти був радий, задоволений, бо своєю власною персоною був присутній при народженні цілком нового літературного жанру, де глибина думки поєднана із витонченим словом, каламбур з оригінальністю, сльозина із теплою пародією на саму себе і велика та глибока радість із тією журбою, що так прикрашує чоло мислителя. Правда, як ти сам вже признавався (але й сам виправив свою помилку), на початку твій розум і почуття були страшенно обурені і, як ти тоді гадав, цілком законно і цілком справедливо. Ти говорив — і блідість, як настирлива мука безсоння, впивалася в твої рожеві уста: як же так і де це видано, і де це чувано? Інтермедії! Але ж про такий гатунок літератури не сказано в жадному підручникові по теорії словесности. Про це жадним словом не обзивалися ні маєстро Загул, ні професор Якубський, ні навіть сам Томашевський! І ти, любий читачу, палав як на вогнищі і бігав поміж трьох сосен.

Потім ти зрозумів, що й автобус і поштовий вагон, який так швидко і точно перевозить твої поезії із кобеляків до Ярмаркому (щоб ми їх вкинули до Редкоша), так само три сотні літ тому не значився ні в постановках Наркомшляхів, ні в інструкціях Окрвиконкомів, ні в оголошеннях Міськрад. Словом, ти зрозумів цілком ясно і твердо те, чого ніяк не міг зрозуміти з підручників діалектики, яка, діалектика, як ти не раз запевняв, суть лише вдала більшовицька софістика, оте „дишло, що куди повернув, туди й вийшло“. Але й цю помилковість у таких своїх міркувань ти усвідомив і, усвідомивши, навіки залишив свої кобеляки і замість поезій став надсилати до Ярмаркому проекти уфілософлення літератури і олітературення філософії. Як пам'ятаєш ти багато разів писав про ідейну порожнечу сучасної літератури і про неймовірну тяжкість філософського стилю хоч би того ж самого маестро Юринця. І ти вважав тоді за справедливе, щоб пролетарські поети вчилися проблемности і розмаху у Бальзака, Ібсена, Гете, а філософи філософського стилю у Енгельса, Леніна й Сталіна, бо ж слово, на твою думку, то є знаряддя мислі і великий жаль, коли такий цінний інструмент має до себе таке необережне ставлення. Словом, ти говорив про бажаний шлюб української пролетарської літератури з матеріялістичною філософією, яка філософія, є не тільки екстракт найвищих досягнень людського генія, а й метода як збагачувати і досліджувати і використовувати знання з найбільшою користю для трудящого людства.

Захоплений цією думкою, ти тер долоні, бився об поли і радо вигукував: еврика, еврика! Хіба це не прекрасно, чорт забери, піднести літературу на найвищі філософські ідейні висоти, одухотворити її вічним і ненаситимим прагненням нового в змісті чарівного і привабливого у формі... Це були дитячі роки твого власного захоплення. Потім, ти любий читачу, переконався, що цим самим боліють і мріють

тисячі і мільйони інших людей і що те, що було майже боязким бажанням, стало рости, оформлятися, щоб перетворитися в потребу. І своїм звичаєм ти написав тоді до Ярмаркому таке :

„Ми переживаємо надзвичайно цікавий момент і цікавий не тільки тим, що панує у нас тепер чехівщина і нудний чехівський чоловічок у літературі—бо це скороминуще і пройде,—ні цікавий тим, що літературна доба наша своєю діаметральною протилежністю подібна до тієї, яку сотню літ пережила ще молода тоді буржуазна Німеччина. Великі поетичні генії Гете, Шіллер, Гайне були свої люди в науці і філософії, а філософи часом чарівними поетами. І цей шлюб, ця синтеза, як мені здається,—так писав ти, дали напрямок цілій тій культурі, що завершення своє мала в колосальному спорудженні Маркса й Енгельса. Це наше право так думати і мріяти і мріяти тією філософією жадібно, як спраглий водою, адже вперше за всю нашу многотрадальну історію од поезії безпосереднього чуття ми переходимо до поезії систем, опрацьованих точністю теоретичної думки. Адже для кожного ясно, що до останнього часу ми здібні були швидше увесь світ потопити у поетичній зливі, ніж до кінця продумати, обмислити і діалектично завершити хоч би одну яку невеличку проблему. Словом, ми лірики, але повинні стати мудрецами“.

Так, ти писав нам, милий читальнику, і думки твої не розбігаються з істиною ні в цілій проблемі, ні в іншій, яка, щепто ця інша проблема оформилась у твоїй уяві, як проблема активного романтизму, що ти його досить чітко і ясно протиставляєш пануючому тепер в нашій літературі натуралізові, офіційно рекомому „монументальним непорозумінням“. Правда, ти пишеш і ми погоджуємося з тобою, любий читальнику, що час збирання сирового побутового матеріялу ще не минув, бо йде велика перекройка, великі перебудови цікаві на всякі деталі,—але це все ж не те, чого вимагає від літе-

ратури наш час. Адже стара істина і всім знайома: окремий факт навіть добре відзеркалений є не більш як музейний експонат неподібний до свого живого прообраза лише тим, що суть мертвий. Живе ж тільки комплексна система фактів, втілена в поетичний образ як в невмирущий символ жадань, турбот, поразок і перемог кляси та її епохи. Тому, любий читальнику, ти маєш рацію писавши про те, що на зміну натуралістичній літературі, як мистецтву відзеркалення окремих фактів, не зв'язаних між собою, — конче й швидко мусить прийти активний романтизм. Виросте він із кривих руху так званих великих чисел, із цілого колективного психологічного комплексу людей епохи змагання за соціалізм та його побудування.

Аджеж ти запевняв нас, любий читальнику, і ми погоджуємося, що найістотніша зміна в соціальному ладі робітничо-селянського бльоку—це переростання пролетарія (індустріального як і сільсько-господарського) од чистого продуцента до продуцента-організатора цілого економічного процесу. Одірваний від однієї речі, що був до неї прикутий капіталістичною системою — він, пролетарій, тепер знісся на ту височінь, де перед ним шикуються в своєму безнастанному русі цілі мільйони речей; кілометр чи півкілометра знайомого шляху до заводу або плантації виріс для нього в найскладніше мереживо багатотисячних залізничних шляхів. Одне чересло чи мотор помножились на сотні тисяч і потекли безконечними каналами в усі закутки республіки чи й цілого світу; розмова з родиною в льоху чи з товаришами в душному цеху перетворилася на зв'язок — через пресу, радіо, аеро — з цілим світом. Ця величезна внутрішня духовна потенція має й повинна найти собі виявлення у відповідній поемі, складеній цією новою людиною.

Чи буде цей твір „симфонією мільйонів“, про яку ти писав, вітаючи партконференції та з'їзди рад, які партконференції та з'їзди рад прокотились недавно

по цілому Союзи і які так дбайливо і уважно, повні наймогутнішого піднесення, настроювали до цілковитої гармонійності отой громохкий, могутній інструмент, відомий всім під назвою п'ятирічки. Так! Активний романтизм і тільки він має і мусить вловити і передати в образах засобами свого поетичного майстерства оту покищо невловлену „музику мільйонів“ доби великої індустріялізації.

Такі от ті думки, що ти їх висловив, милий читачу, запаливши свою пахучу люльку. І ми з ними згоджуємося, як згоджуємося і з твоїм твердженням, що наші, літярмаркомівські Інтермедії, Прологи та Епілоги були, є і будуть підготовчою школою до майбутнього активно-романтичного мистецтва. Правда, в цих інтермедіях ми обминали часом окремі факти чи й серію їх, але тільки для того, щоб все це подати у вищих узагальненнях; правда, нашим інтермедіям часто бракувало серйозности, але тільки тому, що треба було руйнувати пиху і закостенілу косність сучасних літературних засобів і форм. Правда, в наших інтермедіях часом чи не забагато було їді і насмішки — але тільки із філістерства. Поруч з цим в наших інтермедіях квітли гумор і тепла іронія — і їх потрібно щоб переборювати сьогоднішній день в ім'я музичного, комуністичного Завтра; так само в них часом буває забагато лірики — і то був осиковий кілок у минувшину; траплялось навіть і зовсім невдале філософування, але хай і воно живе як перші кроки до філософії. З цих зародків і мусить вирости активна романтика, так ти пишеш, наш любий читальнику, і твоє слово є істина.

І На квартирі Валентина
Бродського, репортера
місцевої провінційальної га-

зети, з раннього рання готувалися до прийому над-
звичайного гостя. Власне, „товариш із центру“ мусів

РЕВІЗОР

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

обідати в редактора, але редактор, Іван Сірко, ніяк не міг його прийняти: поперше, жив Сірко в надто маленькій кімнаті (в ній навіть двом тіснувато було), а подруге, його спартанському помешканню замкнутого одиночки ніяк не личило виконувати ролю закутку для банкету хоч би й з „товаришем із центру“.

Репортерова дружина Леся, як тільки прокинулась, одразу ж метнулася по сусідах. Хотілось прийняти гостя як слід, хотілось навіть купити вина, горілки та консервів тощо, але, на жаль, не було і більш менш пристойного посуду і, головне, не було грошей на вищепоіменовані закупки. Правда, Сірко з охотою допоміг би Лесі карбованцями зі свого утримання, але Валентин рішуче був проти того, щоб вона улаштовувала обід на кошти редактора і навіть проти того, щоб вона робила позичку в того ж таки Сірка. Бродський був не тільки великим хлібосолом, але й по своєму шанолубивою людиною.

Гроші Леся з великими труднощами дістала. Та коли прибігла додому, щоб забрати кошика й коопівську книжку, Валентин зустрів її незадоволеним обличчям і категорично заявив:

— Я зараз іду. Не можна ж, Лесічко, так довго бігати. Невже ти не розумієш, що ревізор давно вже, мабуть, в редакції?

— Почекай, Валю! — сказала Леся. — На кого ж я дітей покину? Дай же мені хоч до коопу збігати!

Чотирилітня Нелічка заплакала. Зайорзався й дволітній Мурзик. Діти одразу ж зрозуміли, що їхня мама знову збирається іти з дому.

— Ну, от бачиш, Валю? Як же я покину дітей?

Бродський занервувався. І занервувався він саме тому, що „це — просто нетактовно ставити його в таке ніякове становище“. Він добре розуміє, що дружина не хоче покинути дітей, але хай же і вона збагне, що приїзд ревізора — дуже небуденна подія в його газеті і що він ніяк не може бути дома в той час, коли „товариш із центру“ сидить у редакції.

Можна, скажім, попрохати сусідку, щоб доглянула за дітьми... Нарешті, що це за фокуси? Що за буржуазні замашки? Хіба так можна виховати справжню робітничо-селянську дітвору. Отже Валентин радить взяти на ключа Нелічку й Мурзика, і таким чином припинити дискусію. Хай кричать: покричать, покричать і замовкнуть.

Хоч репортер і не переконав свою дружину, але вона уже не сперечалась. Вона поспішила відпустити чоловіка і, залишивши дітвору під доглядом сусідки, побігла до коопу.

О десятій годині ранку на квартирі Бродських шипів примус, а о дванадцятій був уже готовий і обід. Нарешті за якийсь час не треба було думати й про стіл: і пляшка горілки, і пляшка шатоікему, і коробка сардин, і картопля — все було на місці і чекало свого споживача. Гість міг вільно заходити до кімнати.

Але гості, на жаль, публіка дуже капризна. Погодившись зайти до когось о першій годині, скажім, вони о першій ніколи не приходять, і їх мають чекати до четвертої. Але й о четвертій вони, на жаль, не являються, і їх чекають до сьомої. Нарешті годинник показує пів на восьму, і тоді виясняється, що гість не може прийти.

Так було і з „товаришем із центру“. Увечері прибіг Валентин і сказав Лесі, що ревізор просить у неї пробачення за турботи, але сьогодні він у Бродських ніяк не зможе бути.. певніше не зміг, бо ревізор і він, Валентин, уже „пошамали“ в б'єргальці.

— Ти хочеш сказати, що він завтра буде в нас обідати? — сказала Леся.

— Завтра?... — Валентин зам'явся. — І буде і не буде. Завтра ж, Лесічко, неділя і значить... Що значить?

Репортер з захопленням потер руку об руку і з не меншим захопленням почав інформувати свою дружину про план і перспективи на завтрашній день.

За репортеровим планом виходило так, що вранці вони (себто Леся, він, редактор і ревізор), забравши з собою всю закуску і всі напої, що їх наготувала Леся, сідають на пароплава і їдуть до Берестечка. Зійшовши на берег, вони йдуть до виноградаря Бергмана і там улаштовують маленький пікнік. Додому вони повернуться вечірнім Херсонським пароплавом. Поїздка (Валентин клянеться чесним комуністичним словом!) обіцяє багато непоганих хвилин, і треба тільки якось улаштувати з дітьми.

Репортер все таки почував себе трохи ніяково перед дружиною. (Хіба, мовляв, не можна було раніш сповістити про таке вирішення? Навіщо ж він мучив її цілий день біля примусу?) Репортер нарешті побоювався, що ображенна дружина не захоче підтримати кампанії „на пікнік“, саме тому він так гаряче і насадив на Лесю. Але вияснилося, що він даремно робив це, бо як тільки змовк він, Леся одразу ж схопила його в обійми і сказала, що вона дає згоду їхати до Берестечка і що вона дуже задоволена з плану. Більше того, вона, не довго думаючи, навіть легко розв'язала справу з дітьми:

— З понеділка,— сказала вона,— до нас мусить прийти праля. Але я її попрохаю, щоб вона прийшла в неділю. Під її доглядом ми і залишимо дітей.

— От і добре!— сказав трохи здивований Валентин (він все таки не чекав такої швидкої згоди) і, трохи погравшись з дітьми, ліг на своє ліжко. Б'єргальський обід, треба гадати, не обійшовся без пива, і тому в скорому часі репортер солодко і безм'ятежно хropів.

Тоді Леся приспала дівтору, сходила до пралі (праля, слава богу, погодилась!) і, повернувшись, сіла біля вікна розчісуватись. Іншого разу (та ще й так набігавшись) вона поспішила б лягти на кровать і скоріш заснути, але зараз вона й не думала про сон.

Леся зовсім не спроста так хутко погодилась їхати до Берестечка, ніскільки не образившись на Валентина і на гостя за їхню явну нетактовність. Річ у тому, що, поперше, ревізорів приїзд і без перспективи зустрітися з ним на загородньому „пikніку“ дуже схвилював її. Схвилював якось приємно, ніжно і молодод. Навіть більше того — він схвилював її, так би мовити, заборонено: не дарма ж вона про це нічого не сказала чоловікові і навіть не думає про це щось говорити йому. Подруге, довідавшись про завітрянню поїздки, вона відчула тільки почуття подяки до нетактовного Валентина.

Власне нічого особливого не трапилось, і все таки, розпустивши своє довге волосся і спершись ліктем на підвіконня, Леся стала так карколомно мріяти, як мріяли якісь героїні давно прочитаних нею романів. Леся навіть згадала мадам Баварі, і думка про цю жінчину відзеркалилась в її серці ніжним, давно незанимим тремтінням.

Зі східного обрїю виглянув літній задумливий місяць і повис над сусіднім сараєм. Надніпрянський провінціяльний городок стихав. Не чути було ні грохоту підвод комгоспівських биндюжників, ні гулу вантажних авто. Вгомонились уже й голоси провінціяльних мешканців, що весь день метушилися по базарних вулицях. Давно проревів і вечірній пароплав, вирушаючи на південь.

Уже кілька років живе Леся в цьому провінціяльному городку. Приїхала вона сюди з Валентином із Харкова, де вона прожила всього один рік і відкіля так не хотілось і все таки треба було їхати, бо Бродського посилали на провінцію, а вона свого чоловіка дуже любила і тому не могла його самого відпустити. Їхала вона сюди з цілковитою упевненістю, що скоро знову повернеться до Харкова. (Хіба Валентин не обіцяв улаштувати це повернення?) А приїхавши стала чекати. Потім, коли вияснилося, що з Харковом треба розпрощатися (коли не

навіки, то принаймні на довгий час), Леся покинула чекати, тим паче, що Валентин пообіцяв, що вони і на глухому березі Дніпра найдуть „повне людське життя“. Потім вияснилося, що історія, так би мовити, повторюється: як і вищезгадані героїні, Леся, замість Харкова і „повного людського життя“, дістала одноманітні безперспективні дні. Тоді Леся зрідка стала замислюватись.

Леся була звичайна собі жінка мрійниця, яких так багато у нас, на Україні, і про яких, мабуть, нічого нового і не скажеш. Але й зав'язка цього оповідання, на жаль, теж дуже не складна. Схвилював Леся ревізорів приїзд не тому, що ревізор був, скажім, давній її знайомий, в котрого вона, припустім, була закохана, а тільки тому, що він приїхав із Харкова — з того города, про який вона так часто мріяла і який, що довше вона його не бачила, то більше приваблював її до себе. Як і на всяку провінціялку, Харків на Леся свого часу справив сильне вражіння. Автобуси, трамваї, опера, драма, шостиповерхові будинки, великий рух на вулицях і т. д. і т. п. — все це й досі стояло перед її очима.

І тепер, одійшовши в даль минулого, це ж таки все набрало надзвичайної прибавливости. Як і вся наша романтична республіканська молодь, Леся сприймала харківське життя, по меншій мірі, як життя казкове, і тому не дивно, що і зустріч з харківським ревізором так схвилювала її. Хіба харківських мешканців вона, принаймні підсвідомо, не вважала за дюдей якихсь особливих, небуденних, хіба вона не сподівалася від ревізора багато цікавого почути? Нарешті (тут уже безперечно підсвідомо) хіба від зустрічі з ревізором вона, трохи екзальтована і змучена

розчаруваннями жінка, могла не чекати чогось надзвичайного, чогось такого, що може раптом перевернути все її життя?

Леся подивилась на Валентина. Він лежав, розкинувши руки, і його ноги вилізали з - під ковдри. Леся подивилась на Валентинові ноги і, побачивши, що Валентинові ноги брудні і що на них травурні давно нерізані нігті, одвернулась.

„Ах, ти Валю, Валю! — подумала вона. — Як я буду чогось прекрасного сподіватися від тебе, коли ти сам собі навіть ніг не помиеш“.

І пригадала Леся солодкі чоловікові слова, що він їх говорив, коли вони їхали кілька років тому до цього провінційального містечка і, пригадавши, ще раз порівняла їх з дійсністю. Хіба Валентин, скажім, не обіцяв допомогти їй вступити до компартії? Хіба він не запевняв, що вона ніколи не одірветься від громадської роботи? Хіба він не малював їй їхнє родинне життя, як життя „нового побуту“? А вийшло так, що вона, замість широкої громадської роботи, дістала пелюшки, горщики тощо. А вийшло так, що, замість родинного життя „нового побуту“, вона дістала безконечні дрібненькі сварки і, можна сказати, цілковиту родинну кабалу, бо, не маючи служки (а служки вона не мала не тільки тому, що їй бракувало коштів, а й тому, що Валентин був „рішуче проти служки“), бо, не маючи служки і маючи двох маленьких дітей, Леся не може збігати навіть до кінематографу. „Ах ти, Валю, Валю!“ — знову з боєм подумала Леся.

Кохаючи Валентина, Леся все ж бачила, що Валентин вдвічі безпорадніш і навіть нещасніш за неї, вона вже побачила, нарешті, що він може тільки стояти їй на перешкоді. Коли в ній ще живе дух неспокою, то в нім він уже давно вмер. Коли вона здатна хоч якось виховувати дитвору, то він тепер здібний тільки плодити. Належаючи до тих молодих людей післяреволюційного часу, яких покликано було

творити новий побут, Леся органічно не могла стати ні покірною міщаночкою, ні людиною, що в ній любов до чоловіка ніяк і нічим не корегується. Своєю любов'ю до Валентина Леся корегувала, і тому не дивно, що в останні півтора роки вона стала відчувати цю любов, як мало не нещастя, як, у всякому разі, добровільне рабство.

Прокинулась Нелічка і заплакала. Леся підійшла до ліжка.

— Не плач, моя дитинко,— тихо сказала вона і пригорнула Нелічку до своїх грудей.

За кілька хвилин дитина вже знову спала. Промінь срібного місяця впав на каштанове волосся Нелічки, і Лесі здавалося, що це волосся, ці кучері, як хвилі бистролетних днів. Леся скинула з себе верхній одяг і залишилась в одній сорочці. Щодо їй горіли і вона раз-у-раз прикладала до них свої долоні. Її мало не дівочі груди тривожно підіймалися і здавалося, що вона збирається на перші неповторні зальоти.

Раптом прокинувся вітер і понісся по вулицях. Прокинувся і Валентин. Побачивши свою дружину, він сказав:

— Ти ще, Лесічко, не спиш?

— Як бачиш, Валю! — сказала Леся й додала: — Голова розболілась.

— А може ти... — солодко позіхнувши й простягаючи до дружини руки, почав був Валентин. — Може ти...

— Ні, Валю! Будь ласка звільни мене на сьогодні,— поспішно підхопила Леся.

Але репортер був уже біля дружини і м'яв її в своїх обіймах.

II Вітер лютував цілу ніч. На ранок він зовсім стих — залишились тільки маленькі вітерці. Коли Леся прокинулась, ці вітерці жартували в полотнищах білизни, розвішаної на мотузку через увесь двір. Кричали вранішні півні. По покрівлі сараю бігали сусідові голуби і приємно буркотали.

Напившись чаю, Бродський побіг до редактора, що в нього ночував ревізор. Відтіля він повернувся, коли вже праля прийшла і коли Леся давала їй відповідні накази. Залишалося забрати закуски і йти до пароплаву, що мусів одійти за якісь півгодини. Так і зробили.

На дамбі зустріли Сірка і ревізора. Валентин познайомив Лесю з харківцем.

— Топченко! — сказав ревізор, потискуючи Лесину руку.

Це був високий мужчина з досить таки сірим обличчям і некрасивими очима. І чи тому, що Бродський і Сірко були низенького зросту, чи тому, що в них не було тих самоупевнених рухів, якими мало не рисувався Топченко — чоловік і редактор зразу здалися Лесі до болю нікчемними і безпорадними.

Підходячи до пристані, ревізор неохайно положив свою руку на плече Валентина і, обережно відсторонивши його від Лесі взяв Лесю під руку. Ревнивому Бродському це звичайно не сподобалося, але він нічого не сказав і тільки, як і раніш, посміхався до ревізора і тільки, як і раніш, щеголяв нікому не зрозумілими дотепами.

А втім, Валентинові взагалі сьогодні не щастило, це Леся одразу ж помітила. Він весь час намагався бути розв'язним, дотепним і зовсім не провінціалом, але і його в'юнка чорненька і остаточно не мужня фігурка, і його банальні дотепи, і, нарешті, його мало приховане бажання „показати себе“ перед ревізором — все це красномовно підкреслювало, що він все таки провінціял, що він все таки ніяк не може зрівнятися з Топченком. Багато краще виглядав Сірко. Завжди мовчазний і задумливий, він і тепер більше мовчав і тепер більше дивився собі під ноги своїми сірими вдумливими очима. Тільки зрідка, коли ревізор подавав йому якесь запитання, він раптом, ні з того ні з сього, здригавсь і тим показував, що і він почуває себе з ревізором не зовсім добре.

— Невже вам досі не осточортів ваш городок,— сказав Топченко, звертаючись до Лесі.

— Ще б пак! — підхопив Бродський, розмахуючи руками, і додав фамільярно беручи під руку ревізора. — Ке вуле ву? нічого не зробиш! Ви, щасливці, захопили столицю, а ми можемо потрапити туди тільки, як висуванці.

Топченко насмішкувато подивився на Валентина і раптом кинув:

— Пробачте, але я не вас питаю. Я звертаюсь до товаришки Лесі.

— До Лесі? — заметушився Бродський. — Будь ласка! Лесічко, чого ж ти мовчиш? Ну, скажи ж, товаришу!

— Товаришка Леся мабуть і не думає мовчати! — кинув ревізор і знову іронічно подивився на Бродського. — Це ж ви їй не даєте говорити.

— Я? Що ви! Будь ласка!... Лесічко, чого ж ти мовчиш?

Валентин, почувавши себе не зовсім добре, почервонів. Він уже і справді встиг приревнувати Лесю до ревізора, і думав, що ревізор зрозумів його.

— Так! — нарешті промовила Леся. — Мені дуже обридла провінція. Ви вгадали.

— А чому ж ви до Харкова не повернетесь? — спитав Топченко.

Леся здивовано подивилась на ревізора: мовляв, відкіля він знає, що вона вже жила в Харкові?

— Ви, мабуть, дивуетесь моєму запитанню? — сказав ревізор і тут же з'ясував у чому річ.

Про Лесіне життя уже розповів йому в б'єргальці Валентин, і від нього ж він знає, що вона вже жила в Харкові. Більше того — за чашкою пива Бродський встиг уже познайомити його з найінтимнішими закутками свого життя.

Леся прекрасно знала чоловіка і знала, який він має язик, особливо на підпитку, вона знала, що ревний Валентин все таки любив трохи „позадаватись“

серед товаришів своєю дружиною і навіть поінформувати їх про свої „спальні справи“, але вона не чекала, що він і з ревізором, з зовсім випадковою людиною, буде таким одвертим, і це її дуже образило. Правда, вона про це нічого не сказала ні Валентину, ні Топченкові, але почуття незадоволення з Валентиної поведінки не менш години залишалося в ній.

Коли підійшли до пристані, Топченко, не кидаючи Лесіної руки, сказав, звертаючись до Сірка і до Валентина:

— Ну, ви йдіть, мабуть, до пароплава, а ми станемо в чергу і купимо квитки.

— Що ви! — скрикнув, рушаючи до каси, Бродський. — Ви — наш гість! Квитки я сам куплю.

— Будь ласка! — одразу ж погодився ревізор і, пропустивши вперед редактора, пішов з Лесею до портової залі.

Уже в другий раз проревів пароплав, і публіка валом повалила з площадки. На південь їхали найрізноманітніші люди. Їхали мовчазні селяни, їхали галасливі перекупки, що, спродавши овочі чи то фрукти, поверталися в свої села. Їхали різноманітні дачники від робітника до непмана включно, метушилися на пароплаві і учні тощо. Коли пароплав проревів в третій раз, Леся, ревізор, Сірко та Бродський були вже на верхній палубі. Нарешті пароплав заклокотав і рушив від пристані.

Починався прекрасний літній день. На небі жадної хмари. Дніпро виблискував сріблом своїх широких вод і ловив поверхнею проміння веселого сонця. Зелені береги посувалися від пароплаву назад і пропадали десь в синіх димках обрію. Їхати треба було до четвертої зупинки, так що пароплав мусів кілька разів підходити до берега.

Валентин купив квитки першої класи. Коли його спитали, чому першої, а не другої (їхать же недалеко і користуватися з кают не прийдеться), він

неохайно махнув рукою і сказав, що це „все одно“. Мовляв, навіщо зважати на дрібниці? Леся подивилась на чоловіка й подумала: „які ж тут дрібниці, Валю, коли б ці дрібниці дали б мені можливість прожити з діворою ще один день“?

Сірко, як тільки зійшов на пароплав, одразу ж одійшов у бік і мовчки дивився на поверхню ріки. Він, очевидно, не хотів заважати ревізорів в його розмовах з Лесею. Але Валентин, що далі то більше ревнуючи дружину до Топченка, не відходив від ревізора ні на хвилину і, як і раніш, метушився зі своїми дотепами.

— Подивіться, які пікантні дівчатка! — сказав він, коли пароплав став наближатися до берега і коли на пристань висипав натовп місцевих дівчат. — Ви як? — підморгнув він оком ревізорів. — Охотник до бабочок?

Топченко прекрасно розумів репортера, він розумів, що Валентин уже ревнує його і намагається відтягти його увагу від Лесі, але ревізор з неменшою очевидністю відчував свою перевагу над в'юнком репортером і тому, одверто і нахабно притиснувшись плечем до Лесі, так відповів:

— Ви не помиляєтесь. Я охотник до бабочок.

Леся відчула, як їй непримно стиснуло серце. І вона знала, що Валентин ревнує її до ревізора, і вона відчувала, що перед останнім чоловік її давно вже спасував, але зараз їй, як ніколи, хотілось, щоб Валентин в ревізорових очах стояв багато вище, хотілось навіть, щоб він був переможцем у тій внутрішній нерівній боротьбі, яка вже безперечно почалась між ним і Топченком. Правда, як про це вже сказано, Лесею давно не задовольняє чоловік, але невже він в такій мірі нікчемний, як це намагається підкреслити гість? Тоді як же дивитись на неї, на Лесею, яка кілька років не тільки любила, але й до певної міри поважала Валентина? Значить і вона не більше, як смазлива провінційальна дуреponька?

A 558148

Леся повернулась до Валентина і, можна сказати різко (так вона ще ніколи з ним не говорила), промовила:

— Валю! Треба все ж таки поважати свою дружину і не губити почуття людської гідності.

— Ти про що, Лесічко? — не зрозумів давно вже розгублений Бродський.

— Я говорю про „бабочок“.

Валентин недоречно захіхикав і підморгнув оком ревізорові, але Топченко зробив серйозне обличчя й сказав:

— Пробачте, товаришко Лесю! Ми і справді далеко зайшли в своїх розмовах.

Здавалося б на цьому інцидент і треба було б ліквідувати, але репортер раптом ні з того ні з сього образився. Власне не ні з того ні з сього, а саме тому, що вже з годину відчував потребу на комусь зірвати свою злобу і своє незадоволення з „нахабних“ вчинків гостя, але все таки вийшло начебто ні з того ні сього.

— Що це за фокуси? — сказав він грубо. — Скажіть яка невинність: про звичайні природні потреби при ній не можна говорити? А ти хіба, Лесю, цими справами не займаєшся? Як же ти дістала своїх двох дітей? Лелека принесла на крилах? Хі, хі!

Леся спалахнула. Валентинова пошлятина обурила її надзвичайно, але вона нічого на неї не сказала. Мовчав і ревізор. Не находив потрібним далі сперечатися і Бродський. Сказавши свою недоречність, він знову відчув ніяковість і, почервонівши, пішов до Сірка, що стояв за кільки кроків від співбесідників. Там він мовчки сів на крісло.

Таким чином, інцидент все таки було ліквідовано.

Пароплав, висадивши на берег кількох пасажирів, прийняв на палубу двох дачників і, прийнявши, рушив далі, на південь. І що далі він посувався на південь, то більше затягувало горизонти масивами сизих хмар. Треба було припускати, що, можливо,

за якийсь час ці хмари насунуться на блакить ясного неба і зроблять грозу. Саме цієї грози не хотіли ні Топченко, ні Леся, ні навіть Валентин. (Останній вже заспокоївся і тільки зрідка ревниво дивився на Топченка, що вів розмову з його дружиною). Гроза безперечно не дала б можливості провести час так, як хотілося б. Звичайно, хазяїн виноградників, Бергман, що до нього їхали, улаштував би не поганий пікнік і в своїх кімнатах, але все таки цей пікнік був би багато гірший за той, що його хотіли улаштувати на свіжому повітрі, і значить залишалося все таки благати фортуна, щоб вона не зіпсувала своєю грозою добрий день.

— Ви як гадаєте? — сказав ревізор, звертаючись до Лесі. — Буде сьогодні дощ чи ні?

— Я гадаю, що ні, — промовила Леся і усміхнулася.

— Чому ж ні? Хіба ж не бачите, які хмари купчаться на горизонті?

— А тому, що я не хочу, щоб він був. — Леся повернулася до чоловіка і сказала: — Валю, чи не думаєш ти, що хмари купчаться на дощ?

— Ні, — кинув Валентин підходячи до дружини. — Метеорологічна станція запевняє, що тижні два буде стояти суха година.

Підійшов і Сірко. Зав'язалась розмова на тему: наша метеорологія і її недосконалість. З цієї теми перейшли на інші. Говорили про врожай, про настрої серед селян, про колективізацію сільського господарства. У всіх цих питаннях Топченко показував себе остільки компетентним, що і тут Леся не могла не бачити його перевагу над чоловіком і редактором. Нарешті розмова перейшла на тему: виноградники Бергмана і „наше“ відношення до виноградарів. Виникла суперечка. Сірко запевняв, що виноградарі нічим не відрізняються від звичайних куркулів і що, значить, їх треба краще притиснути і не давати їм „потачки“, як це робить, на жаль,

центр. Топченко, що і в цій справі добре обізнаний був, теж кваліфікуючи їх куркулями, все таки не погоджувався з Сірком. Нарешті, коли суперечка зайшла дуже далеко, ревізор роздратовано кинув:

— Знаєте... Ви пробачте мене, але крізь ваші аргументи я бачу обличчя глибокої провінції. Ви дивитесь на наше будівництво не, скажім, з птичого польоту, а зі своєї місцевої дзвіниці.

Здавалося б, що після такої фрази хтось із „провінціалів“ мусів використати момент і присоромити Топченка, але і тепер ні Сірко ні Бродський, — ні-

хто із них не найшовся, що сказати ревізорові: першому тільки незадоволено пересмикувалося обличчя, а другий навіть льокайськи посміхнувся.

— Звичайно! Звичайно! — підхопив Валентин. — Ми дійсно дивимось на наше будівництво з своєї місцевої дзвіниці, але... хіба нас в цьому можна обвинувачувати? Хіба ви так не дивилися б, коли б жили на провінції?

— Я й не збираюся вас обвинувачувати, — сказав ревізор і додав цілком резонно: — Але я бачу, що ви вже погодилися зі мною?

— Як так погодився? — мило посміхаючись, мало не скрикнув Бродський. — Який ви, їй богу, пробачте на слові, демагог!

Суперечка знову обіцяла розгорітися, але на цей раз її припинила Леся. Бачучи, що Валентин загубив здібність логічно мислити і що далі він здібний тільки остаточно себе скомпрометувати в очах ревізора, Леся повернулася обличчям до правого берега і, не дивлячись ні на кого, сказала:

— Ви мене, товариші, ображаєте. Ви забули про мене. Які ж ви кавалери, коли досі ніхто з вас не запропонував мені навіть шклянки квасу. Я страшенно хочу пити.

Топченко галантно розшаркався і, беручи Лесю під руку, промовив:

— Прошу до буфету... Може ви вже й їстоньки хочете?

— Їстоньки я не хочу,— сказала Леся.— А квас я хочу пити на чистому повітрі.

Жінка сподівалася, що ревізор залишить її на кільки хвилин, і вона дістане можливість перекинутись двома—трьома словами з чоловіком (вона хотіла сказати Валентинові, щоб він не показував себе таким нікчемним перед ревізором), але вийшло так, що по квас пішов Сірко, і вона знову примушена була спостерігати продовження тієї ж самої неприємної їй сценки.

До Берестечка залишилось версти чотири. Зупинок більше не передбачалося. Пароплав йшов так бистро, що за кільки хвилин треба було висаджуватись, і тому пасажирів, які мусіли вилізати на цю пристань, засуетились.

Почали збиратися і Сірко та Валентин. Забравши кошики, вони пішли до виходу. Бродський, звичайно, хотів, щоб за ним пішла і Леся, але цього не трапилось.

— Ми ще встигнемо,— сказав Топченко, затримуючи Лесю на верхній палубі.— Не турбуйтеся.

Не турбуватись, на жаль, ревнивий Валентин не міг, але він на цей раз найшов у собі досить такту, щоб затриматися.

— Ви горілку п'єте?— раптом спитав Топченко, пригадавши сценку з якогось прочитаного роману, коли біля Лесі вже нікого не було: ні редактора ні репортера.

— А вам для чого це?— сказала Леся.

— Та ви ж, здається, в своїх кошиках везете й горілку?

— Ні. Не п'ю. А горілку веземо спеціально для виноградарів. У них, крім вина, нічого нема: ні пива, ні горілки... Ви, мабуть, теж не п'єте?

— Ні, п'ю! — Топченко запалив папіросу і далі подікавився. — А ваш чоловік теж п'є?

— А це вам для чого?

— Та... так! Між іншим. Хочу знати, для кого ви везете горілку.

Леся усміхнулася.

— Я ж вам сказала для кого: для виноградарів. — І раптом додала: — А ви хочете, щоб мій чоловік напився до неможливості?

Це останнє запитання вирвалось несподівано навіть для самої Лесі. Правда, вона допіру думала, що безвільний Валентин і справді може напиться до неможливості і тим самим остаточно скомпрометувати себе в очах „товариша із центру“, але подавати таке запитання все таки не слід було: поперше, в кращому разі вона цим видає себе з головою і дає зрозуміти ревізорів, що боїться за чоловіка, а по-друге... ні, „так він не може подумати!“

Але Топченко саме „так“ і збагнув її запитання.

— Боже борони! — сказав він. — Я на вас зовсім не претендую і особливо тоді, коли ваш чоловік п'яний „до неможливості“.

Леся почервоніла. Бесіда приймала дуже неприємний характер. Ясно було, що Топченко залицяється до неї.

— Знаєте... ходітьте до виходу, — сказала вона, рушаючи з палуби.

Але ревізор, ніби нічого не трапилось, взяв її під руку і спокійно промовив:

— Ходітьте! Зараз, мабуть, повернемо до берега.

Пароплав і справді брав курс на голу скелю, що біля неї метушилися люди. Скоро він заревів і плавко підійшов до пристані.

— Хто зупиняється в Берестечку? — закричав кондуктор. — Берестечко!

Канати полетіли на берег і пароплав, заклопотавши, зупинився.

III Виноградники Бергмана, що до них, висадившись на берег, прямувала компанія, лежали приблизно на півтори версти від пристані. Дійшли до них за дуже короткий час.

Зустрів сам Бергман, інтелігентний, гладкий німець. З Бродським він, очевидно, давно вже був знайомий, бо звертався до нього „як до свого друга“, з редактором Бергман теж, мабуть, зустрічався, але з останнім він тримав себе багато холодніш. Що ж до Лесі і Топченка, то він тут же став рекомендувати їм своє Берестечко. Із цієї рекомендації Леся узнала, що предки Бергманові прибули із Швайцарії, як фахівці по виноградарству. Їх виклакав руський уряд через відомого французького енциклопедиста Лагарпа ще в 1822 році. Діставши землю в околицях Акермана, вони заснували в п'яти верстах від нього колонію Шабо. Узнавши про існування надніпрянських пісків, ці предки в 90-х роках переселилися сюди і заснували Берестечко.

— Ви не можете уявити, як моїм предкам важко було, — сказав Бергман, коли компанія нарешті розташувалась в абрикосовому саду виноградаря. — Місцеве населення відносилось до них надзвичайно насторожено і критично, а з другого боку — переселенцям прийшлося витримати чималу боротьбу з природою. Досить відмітити, що посадочний матеріал вони привозили на парусних катерах із Шабо, а воду для поливки посадок виноградної лози возили за кілька верст від Дніпра при цілковитій відсутності доріг.

Далі Бергман говорив про мармуровий хрущ, що систематично знищував цілі площі виноградних насаджень, про пісок, що, пересуваючись силою східних вітрів, завжди був страшним бичем виноградаря, про весняні й осінні заморозки, про грибні хвороби, про град та туман тощо.

— Не дивно, — сказав Бергман, — що в цих вийняткових обставинах багато з моїх предків не витримали

іспиту і остаточно збанкрутували. Тільки надзвичайно стійкі, я б сказав фанатики, перебороли всі перешкоди.

Сірко раптом підвівся й промовив:

— Все це правда, та тільки при чому ж тут ви? Виходить, що „наші гуси Рим спасли“. Так?

— Зовсім не так! — спокійно сказав Бергман. — З тим же героїзмом, що й наші предки, і ми ведемо виноградарство. А втім, — тут же чемно додав він, — про це ми мабуть ще встигнемо поговорити. Дозвольте поцікавитись: ви приїхали улаштувати на природі невеличкий пікнік?

— Ви не помилаетесь, — сказав ревізор, що вже почав позіхати від оповідання виноградаря. — Саме пікнік.

За годину на зеленій оксамитовій траві появилась скатертина і різні напої. Прийшла дружина Бергманова, поважна теж досить гладенька німкеня. Вона сіла біля чоловіка і мовчки частувала гостей. Гості пили й їли і, не знаючи про що говорити, розповідали один одному про хмари, які збиралися зробити грозу і які так грози й не зробили. Нарешті скоро всі, крім Лесі й Сірка, були на маленькому підпитку. Репортер випив більш за всіх, так що Леся примушена була зупинити його й сказати:

— Валю, чи не досить тобі?

Але Бродський не вгамонявся й пив далі. Він підсів до ревізора і з захопленням розповідав йому про свої таланти.

— Ви знаєте репортера Скалуського, — спитав він, звертаючись до Топченка. — Він колись, це ще було при старому режимі, вдарив об заклад, що візьме інтерв'ю в славетного Мечнікова... Мечніков, як вам відомо, нікого не приймав із нашої газетної братії. І, знаєте, взяв!.. Ха... Ха... Вскочив, а той на... горщику, ну і взяв... Ха, ха!

— Для чого ви все це говорите? — спитав Топченко.

— Як для чого? — несподіване запитання сп'янілого репортера приголомшило. — Ну, знаєте, взагалі...

— Ог бачите! — тоном наставника сказав, глузуючи, ревізор, — „взагалі“... Невже ви не знайдете більш цікавої теми? Ви, пробачте за різкість, — звернувся він до Лесі, — я органічно не виношу порожніх розмов.

Лесі знову заскеміло в грудях. Цей нахабний ревізор остаточно знахабнів, а цей Валентин остаточно став дурнем. Леся раптом протягла руку за вином і вмить випорожнила чарку.

— Браво! Браво! — закричав Бродський. — Браво!

Леся повернулась до чоловіка і сказала чітко:

— Коли б ти, Валю, знав, чому я так захотіла вина, то напевне не кричав би „браво“... Ти дозволиш мені, — додала вона, — піти з товаришем Топченком подивитись на виноградники?

— Будь ласка!.. З охотою!.. Я теж думаю піти туди.

Ревізор усміхнувся, подивився спідлоба на Валентина й промовив:

— Чи не ревнуєте ви мене до своєї дружини?

— А відкіля це ви взяли? — спитав репортер.

Знову ж таки сміючись очима і позираючи на флегматичного Бергмана, Топченко сказав:

— Відтіля, що ви якось безохоти відпускаєте зі мною свою дружину.

Репортер зареготав хоч і не природним, але за те голосним реготом.

— Ха, ха! Ну й дивак ви! Будь ласка, йдіть самі. Я тепер ні в якому разі не піду з вами.

Бродський сподівався, очевидно, що ревізор виявить шляхетність і поспішить попрохати в нього прощення, та цього, на Валентинів жаль, не трапилось.

— І прекрасно! — сказав спокійно Топченко і, взявши під руку Лесю, вийшов з нею за ворота.

Берестечко дрімало і ніжилось в проміннях гарячого південного сонця, коли ревізор заступав по пісках

поселку. На вулиці — жадної людини, тільки в крайньому дворі якісь невгомні швайцарці грали в крокет. Виноградарі відпочивали.

— Який все таки культурний поселок, — сказав ревізор, зупиняючись в тіні спаленого сонцем дерева. — Не можна його рівняти з нашими селами. Коли там хати, то тут будинки, коли там п'яцтво, то тут здоровий відпочинок, коли там бруд, то тут зразкова чистота й зразковий порядок... Як ви на це дивитесь?

Лесі дуже приємно було, що Топченко звертається до неї з таким запитанням: на такі, громадського значіння, теми Валентин давно вже з нею не говорив.

— Ваші порівняння, — сказала Леся, — безперечно вдалі, але радісного в них дуже мало. Я ніколи не припускала, що Берестечко живе таким культурним життям.

— Невже ви в перший раз тут?

— В перший.

— Ну, це вже не по-товариському! — зі щирим обуренням сказав ревізор. — Невже ваш чоловік не міг жадного разу повезти вас сюди? З розмов із ним, я бачу, що він не раз тут був... Ні, це не по-товариському. Ви пробачте, але від такого поведіння з дружиною пахне старовинним домостроєм.

Леся усміхнулася дитячою усмішкою.

— Ви мабуть не помиляєтесь, — промовила вона. — Але що зробиш?

— Як що зробиш? Він же, здається, комуніст?

— Так. Комуніст.

Топченко ще з більшим обуренням поставився до вчинків Бродського. Він говорив, що „це неможливо“, що за це — хай Леся ще раз пробачить йому — за це навіть з партії виключають, що... і т. д. Іншого разу Леся, мабуть, не дійшла б до такої одвертості з малознайомою людиною і не дозволила б хоч би тому ж Топченкові говорити з нею на таку тему, але тепер вона — чи то під впливом скандальних, не гідних

справжньої людини Валентинових вчинків, чи то під впливом випитого нею вина,—тепер вона слухала ревізора з великим задоволенням.

— Ви ще раз пробачте мені,—сказав Топченко й притиснувся ліктем до Лесіної руки.— Я, знаєте, не міг би так жити.

Лесьа здригнула: подивившись на Топченка і побачивши в його очах ласку і щире співчуття до неї, вона відчула в ревізоріві саму ту людину, що про неї вона мріяла минулої ночі. Топченко помітив це. Він ще щільніш притиснувся був до жінки, але в цей момент дорогу їм пересік Бергман.

— А я найближчою доріжкою,—сказав Бергман.— От і обігнав вас. Ви не туди йдете. Кращі виноградники на цей бік.

І Лесьа і ревізор незадоволені були появою виноградаря, але вони, звичайно, не показали цього Бергманові і, подякувавши йому за турботу, пішли з ним в тому напрямку, в якому вказував виноградар.

— Я вам не говорив,—сказав Бергман, повертаючись до розмови, що її розпочав був до обіду і що із-за неї й прибіг сюди.— Товариш Сірко не вірить ні мені, ні моїм колегам, а по суті я турбуюся не за себе, не за своїх колег, а за державу.

І Бергман знову почав довге оповідання про те, як виноградарі коректно тримали себе в час громадянської війни, з якими вони зусиллями організували виноградну кооперацію і т. д. і т. п. І тому він ніяк не розуміє, чому його і його колег позбавили права голосу.

— Цим позбавленням,—сказав Бергман,—ми зовсім розвалили кооперацію, бо позбавлених осіб було виключено і з рядів кооперації.

— Ви поінформували б про це центр,—кинув, позіхаючи, Топченко.

— Як же! Інформували,—сказав Бергман, витираючи піт з чола.— Відношення до нас радянського уряду...

Виноградар став тут перелічувати всіх відповідальних осіб, що побували в Берестечкові і що „так симпатично“ ставилися до нього. А перелічивши, підійшов до одного із головних питань.

— Ви тільки подумайте,— сказав він.— За офіційними даними, скажімо, Дегестанської республіки робітник в Кізлярі дістає 50 копійок в день, в Дегестані середня ціна 1 карбованець. А у нас по сімнадцяти-розрядній сітці з співвідношенням 1 : 8 річні робітники по I розряду дістають 18 карбованців. Це нормально? Як ви гадаєте?

— Нічого я не гадаю,— сказав ревізор, ще раз нарочито позіхнувши і зиркнувши на Лесю, що йшла, кудись мрійливо поглядаючи своїми трохи запаленими від вина очима.— Ви ясніш кажіть.

— Будь ласка! Я вас вже поінформував про Дагестанські норми. Слухайте наші. Підрізчик дістає у нас 2 карб. 48 коп. плюс 27⁰/₁₀₀, себ-то 67 коп. (начислення на всю зарплату, складають: соцстрах 16⁰/₁₀₀, на утримання робочою і ведення культроботи 5¹/₂⁰/₁₀₀, утримання будинку відпочинку 1⁰/₁₀₀, степендіяльний фонд 1¹/₂⁰/₁₀₀, будівля на родому 1¹/₂⁰/₁₀₀, помешкання робочою і утримання столу роботодаєтєлєв 3¹/₂⁰/₁₀₀— всього 27),— отже 2 карб. 48 коп. плюс 67 коп.— 3,15. Откривальщиці, сапальщиці, закривальщиці 1 карб. 80 коп. плюс 27⁰/₁₀₀ 48 коп.— 2,25. Купоросники, сапальники, терпійники...

Виноградар не вгамонявсь. Але коли він підійшов до довїєськових цїн і сказав, що підрізчик дістає від нього „тільки 1 карб.“, Лєся повернулась до нього і кинула:

— До війни він дістає 1 карб., тепер 2.48 (27⁰/₁₀₀ до рук його не попадає). Нєвже ви гадаєте, що це вже таке велике збільшення, коли взяти на увагу, що курс довїєського карбованця був вищий і що революцію саме для робітників та сєлян і роблено?

— Справедливо! Цілком справедливо,— заметушивсь виноградар.— Але увїйдіть і у наше становище.

Але лагідна Леся на цей раз не захотіла „увійти в становище“ і, подякувавши Бергманові за інформацію, чемно вклонилася і пішла з Топченком на дальній виноградник.

Південне гаряче сонце почало вже падати, але ще стояла шалена спека. На небі жадної хмари, в повітрі жадного хижака, наче вимерло все. Сипучі піски дюнами посувалися праворуч, і в цьому безмежному степу не було їм ні кінця, ні краю. І коли б не виноградні лози, що частками витикалися то тут, то там, здалося б, що це не надніпрянський степ, а сама пустельна сахара. Словом, далі йти не можна було, і тому ревізор і Леся повернули до Дніпра. І як тільки вони ступили на високий беріг, одразу ж повіяло холодком. І одразу ж розмову знову повернено було на відношення Валентина до своєї дружини.

— Це все таки, їй богу, домостроем відгонить,— продовжував ревізор, сідаючи біля Лесі, що вже найшовши тінь востилася на береговій траві.— Як хочете, а я вас все таки вважаю за ідеальну жінку. Такі жінки залишилися тільки на провінції.

Леся розуміла, що Топченко просто говорить їй „компліменти“, що Топченко, повернувшись до Харкова, забуде про неї і саме на другий день, і все таки Леся з задоволенням слухала ревізора, і все таки вона слухала б його без кінця.

— Я, знаєте,— говорив далі Топченко, наче невзначай притискуючись плечем до Лесіного плеча,— я... власне мені ніколи не везе з жінками! Ви, очевидно, хочете спитати, для чого це я говорю? Відповідаю одверто: я заздрю вашому чоловікові.

Леся знала, що ревізор хоч може й не бреше, але у всякому разі „трохи“ перебільшує, і все таки їй приємно було слухати його: хоч як там, а його самоупевненого і нахабного не можна рівняти з Валентином, нікчемним і справді безпорадним провінціалом... Боже мій, як Лесі боляче і неприємно дивитись сьогодні на чоловіка! Так боляче, що вона

з охотою ще випила б вина: вино ще більше зату-
манить голову і серце ще скоріш заб'ється.

Леся так і зробила: повертаючись до Бергмана, вона завітала з ревізором до одного із виноградарів і там випила ще одну пляшку вина. І Леся не помилилась: світ тепер повстав перед нею уже в надзвичайно прекрасних фарбах.

Але Леся помилилась, думаючи (а вона про це таки думала), що Валентин зустріне її розгніваними очима: ревнивий репортер, розгубившись остаточно і не знаючи, як він має припинити залицання ревізора до дружини, „з горя“ напився і лежав в Бергманову саду, як то кажуть, без ніг. Друга новина, якою зустрів Леся і Топченка виноградар, була та, що мовчазний Сірко, залишившись сам, пішов на пристань і відтіля моторкою поїхав додому.

— От тобі й маєш! — сказав Топченко. — Так багато чекали від пікніку, а вийшло, пробачте на слові, пшик. У вас на провінції завжди так улаштовують пікніки?

Ревізор говорив це ображеним голосом, але навіть трохи сп'яніла Леся розуміла, що він дуже задоволений з такого фіналу і що кращого він і не бажав. Ці новини прийняла з задоволенням і Леся: їй приємно було залишитись з ревізором сам на сам на декільки годин, але і вона це глибоко захувала біля свого схвильованого серця.

— Ну, що ж, — сказав ревізор, — нам залишається тільки подякувати хазяїна за гостинність і йти на пристань... Коли тут пароплав буває?

— Може бути за годину, а може і за три! — відповів Бергман. — Це залежить від Херсону.

— Коли так, то давайте помаленьку рушати. Я сьогодні обов'язково мушу виїхати до Харкова.

IV З Валентином була велика морока: він ніяк не міг підвестися. Лаявся, щось бурмотів і нікого не пізнавав. І тільки за допомогою Бергмана його вдалося довести до пристані. Там він ліг на траву

і захропів. За якийсь час він раптом прокинувся, заложив в рота два пальці і, зробивши біля себе калюжу, знову заснув.

— Як це противно! — сказала Леся, зиркнувши на чоловіка, і зробила гримасу незадоволення.

— Прекрасного малувато, — кинув Топченко і запропонував жінчині одійти під тінь дальшого дуба.

Вони вже сиділи біля пристані годині півтори, а пароплава не видно було. Вони просиділи ще з годину, але й тоді пароплав не появлявся. Нарешті почало темніти. Зайшло сонце, спалахнув десь далеко на Дніпрових водах маяк і заблищали зорі. З села висипали дівчата та хлопці і, згрупувавшись біля пристані, стали розважатись піснями й танками. Пароплав, очевидно, спізнявся на кілька годин. Валентин не прокидався.

— Як химерно зараз біля цієї глухої пристані, — сказала Леся. — Химерні і зорі, і небо, і це голубе повітря, і води Дніпрові — і все. Ви відчуваєте?

— Як же! Безперечно! — кинув ревізор, наче невзначай положивши свою руку на руку Лесину. — Я теж відчуваю.

— Я знаєте, — мрійливо поглядаючи кудись, говорила далі Леся, — я думаю, що все нещастя людське тільки в тому, що серед них багато провінціалів. Коли б, скажім, всі вони жили в таких городах, як Харків, вони б не знали моїх мук. Провінція звужує кругозір.

— Особливо такі... в такій родині, — обережно додав Топченко.

Леся раптом повернулась до ревізора і сказала:

— Не, ви говоріть прямо: і особливо звужують такі чоловіки, як Валентин. Ви мене цим зовсім не образите. — Леся зідхнула й додала. — Так, товаришу. Я хочу зараз говорити одверто: мені дуже боляче, що Валя не вміє себе так тримати в компанії, як... ну, от ви, скажім.

Топченко замахав руками. Мовляв, він теж людина з чималими хибами, брати його за зразок ніяк не можна. Але говорив він це так, що в цьому самознищенні можна було бачити тільки бажання показати свою надзвичайну скромність. Скромність Леся бачила, але бажання показати її вона не помічала — і тому, що на неї так сильно вплинуло вино і тому, що в цей вечір все їй здавалось прекрасним, крім, звичайно, п'яного Валентина.

Рушили вони від Берестечка тільки о 10 годині вечора: так запізнився пароплав. З Валентином була нова морока: його ледве-ледве втягли в каюту і то зарання поговоривши з капітаном і взявши в нього відповідний дозвіл. Як тільки він добрів до свого ліжка (в каюті), знову одразу ж заснув. Леся і Топченко залишились на палубі.

На землю зійшла місячна ніч. Дніпрові води взяли ся блиском діаманту і клекотали під колесами пароплаву.

Було тихо: тільки легенький вітерець ласкав обличчя. На верхній палубі нікого не було, так що ревізор і Леся залишились тет а тет.

— Я вас розумію! — сказав ревізор, знову притискуючись до Лесі плечем. — Розумію ваше нещастя. З вашим характером і з вашою вдачею — вам жити не в цьому болоті, що ви в ньому живете. Вам жити...

Ревізор взяв Лесіну руку і ніжно стиснув її. Вона, не бачачи біля себе нікого, відчула, як їй спалахнуло обличчя, і відповіла ревізорові тим же.

— Ви така прекрасна жінчина, — говорив далі ревізор, — Ви...

Починалась звичайна історія: п'яний чоловік не міг підвестися, а трохи підпила і зневірена в чоловікові жінка з охотою приймала залицання хоч і стороннього, але вже до певної міри симпатичного їй чоловіка. За деякий час ревізор уже обіймав Лесю, а ще за деякий час він ризикнув її й обережно поцілувати. Тепер вони уже нічого не говорили

і красномовно мовчали. Вони тільки кидали швидкі погляди то в ту, то в другу сторону, боючись, щоб хтось не наскочив на них.

Але боятись не приходилось. В залі першої кляси нікого не було, ніхто не виходив і на палубу. В першій і в другій клясі їхало народу малувато, а ті, що їхали, відпочивали по своїх каютах. Тільки на палубі третьої кляси чути було голоси та зрідка доносились відтіля зажурна пісня якоїсь селянської дівчини, що їхала на північ.

Як так трапилось, що Леся хутко піддалася на залицяння стороннього чоловіка, сама Леся, мабуть, не зуміла б відповісти, але Топченко знав, що не випий Леся стільки, скільки вона випила і не поводитьсь з нею Валентин так, як він повадився сьогодні, із залицянь, безперечно, нічого б не вийшло, саме тому ревізор і поспішав використати момент. Він уже не тільки цілував Лесю, але він, набравшись нахабства, вже й пропонував їй на вухо зайти до його каюти і „там трохи полежати“.

— Що ви говорите!—з жахом промовила жінка і сама відчувала, що вона зовсім не жахається, що вона таки зайде до каюти Топченка і що там трапиться те, чого так боявся ревнивий Валентин, коли відпустив її з ревізором до виноградників.— Що ви говорите?

— Лесічко!—шепотів Топченко.— Ну, скажи мені (він уже говорив їй „ти“), чому ти не хочеш піти зі мною? невже ти любиш свого чоловіка?

— Так. Я люблю його. Не говоріть мені цього. Я не піду.

Леся величала ревізора на „ви“ і пручалася. Але і ревізор, і сама вона — обидва вони — знали, що з цього пручання нічого не вийде, що вони таки підуть до ревізорової каюти. Нарешті, коли Лесіне обличчя мало не згоріло від ревізорових поцілунків, вона раптом тремтячим голосом промовила:

— Я згодна. Тільки спершу підіть і узнайте, чи не прокинувся Валя.

Топченко поспішно рвонувся і пішов до репортера. Леся залишилась сама. Вона підійшла до бильця і сперлась на нього. Нервовий дріж охопив всю її істоту. Якось так просто виходило, ніби в цьому нічого поганого й надзвичайного не було і все-таки вона знала, що робить щось непоправиме, жакне і злочинне. Пароплав поспішно повертався на північ. Розсікаючи води він ритмічно клекотав своїми колесами. Місяць уже давно зійшов і остаточно задіямає поверхню ріки. Даль була напівтемна, зрідка вискакував огник якогось маяка і булькав своїм привабливим світлом. Берегів не видно було — вони посунулися в сторони і тільки коли пароплав близько підходив до якогось із них, на око падали неясні силуети темних дерев.

Топченко скоро повернувся і, обіймаючи Лесю, сказав, що Валентин міцно спить.

— Ви певні, що він міцно спить? — спитала тремтливим голосом Леся.

— Так. Ми можемо бути цілком спокійними.

Залишалось йти до ревізорової каюти, але жінка ще вагалася і тому, підвівши Топченка до бильця, сказала:

— Ви розумієте, що ми хочемо робити?

— Розумію.

— І вам не страшно? — Леся в цей момент тремтіла в нервовій зимниці. — Вам не страшно? А я — скажу вам одверто — я дуже боюсь.

— Ну, що ти, Лесічко! — сказав ревізор, обіймаючи і пригортаючи до себе жінку. — Це ж, Лесічко, міщанство.

— Ви цілком переконані, що це і справді міщанство?

— Цілком!

— Ну, а як я себе буду почувати після того, як це трапиться? Ви над цим подумали?

Топченкові Лесіна поведінка не зовсім подобалась. Будучи нетерплячою людиною, він далі не міг чекати і тому схитрував:

— Коли ви боїтесь чи то не хочете віддатись мені, то... не треба.

— Ні,— тихо сказала жінка,— я хочу і я вже не боюся.

Ревізор обняв Лесю і, взявши її під руку, обережно потяг її до своєї каюти...

Та не пройшли вони і трьох кроків, як їм назустріч хтось пішов. Вони зупинились. І Леся, і ревізор подумали, що іде Валентин. І, зупинившись, ревізор приготувався щось говорити, а Леся, спалахнувши огнем чистоти, вирішила сказати чоловікові всю правду і сказати йому, що вона вже не любить його, розповісти йому, який він нікчемний, і що вона уже далі не може жити з ним. Вона вирішила навіть запропонувати йому не перешкоджати їй віддатись Топченкові. Ці мислі, метнувшись в жінчиній голові з хуткістю блискавиці, навіть заспокоїли Лесю. Але коли з ними порівнялась людина, вони побачили, що це не Валентин: хоч обличчя пасажира й не видно було, але він був досить високого зросту і в цьому сенсі нічого спільного не мав з репортером. Проте, зустріч всетаки мала свої наслідки. Пасажир, порівнявшись з Лесею і ревізором, несподівано сказав:

— Це ви, Топченку?

— Я!— відповів ревізор і, раптом кинувши Лесіну руку, підбіг до пасажира.— Семене Петровичу? От не сподівався вас бачити!

— А ви ж це як попали сюди?— суворо сказав той, що його ревізор назвав Семеном Петровичем.— Мені здається, ви вже давно мусіли бути в Харкові?

Ревізор заюлив. Видно було, що перед ним стоїть його начальник. Він став вибріхуватись. Вибріхувався він якось мамулювато, а юлив саме так, як вдень перед ним юлив репортер і почасти Сірко. Навіть гірше за них. Він навіть не попрохав у Лесі прощення, і пішов зі своїм Семеном Петровичем, ніби з ним, з ревізором, ніколи й не було жінки.

— Семене Петровичу? — говорив десь ревізор, — даю вам чесне слово, що я їздив по справах. Я...

Але Леся уже нічого не чула. Спершу її цей випадок так приголомшив, що вона навіть одразу протверезилась, але потім, не бачачи з собою Топченка, вона відчула, як їй знову боляче, надзвичайне боляче, заскеміло в грудях. Не тому заскеміло, що не трапилося те, що могло трапитись, а тому, що ревізор, якого вона взяла за людину виняткової вдачі, за людину, яка принаймні нічого спільного немає з Валентином, був теж, як виявилось, звичайним чиновником і навіть більше за те, мабуть, гіршим за її чоловіка.

„І це я йому допіру хотіла віддатися“? — зло усміхнувшись, подумала Леся.

І побачила вона раптом життя в його звичайних, непідроблених фарбах і побачила, що люди цього життя всюди, завжди до смішного однакові. Леся схилилась на бильце і подивилась вдаль. Даль була напівтемна. Тільки десь, дуже далеко, мало не біля Кичкасу блимав річний маяк. Леся замислилась.

За п'ять хвилин прибіг ревізор і, положивши свою руку на плече жінки, сказав:

— Пробач мене, Лесічко. Я... зустрів свого бурбона і примушений був... Ну словом, я вже вільний. Ходім!

Леся обережно зняла зі свого плеча ревізорову руку, мовчки подивилась в обличчя свого кавалера і, знову схилившись на бильце, тихо заплакала.

В
Ж
е
о
в
т
е
н
ь
й

Пам'ятаєте, як я розвивав перед Вами теорію революції в сільському господарстві, в селянському побуті? І коли я на це буде? відповів, що за п'ять-шість років

ЛИСТ П. ПАНЧА ДО
ЛИТЯРМАРКУ

Мої шановні друзі
Х, У, Z!..

Ваше запитання: — коли ж

зникне те традиційне село, яке ще й досі використовується Вами так само як використовувалось Нечуєм-Левицьким, ви на це лише поблажливо посміхалися, мовляв: „чим би дитя не тішилось...“

В своїх тодішніх твердженнях я губив грань поміж фантастикою й дійсністю, бо все це будувалось лише на підставі прогнозу нових ледве помітних паростків. Нарешті настала потреба перевірити свої висновки, і „одного чудового ранку“ я з валізкою в руках зійшов на степовій станції.

Десять хвилин до цього я спостерігав із вікна поштового поїзда одні лише степи та хіба де-не-де з балки витикалося зеленими вершками село. Припорошена пилом стерня вже другий місяць умлівала від сонця і живилась одною рососою. Коли наш поїзд у хмарах куряви погнав далі, я, щоб зорієнтуватися, озирнувся довкола: на запасній колії стояв ешелон з якого один за одним відвантажували нові чепурненькі трактори. Нашорошеними жуками шерега тракторів стояла уже і біля колії. Збоку станції високою каланчею здіймався новий елеватор. Там теж ішла жвава роботи і колись степова глуха станція тепер зовсім не виправдувала цього епітету.

Нарешті я вийшов до візників:

— Я не можу їхати, — відповідає мені перший, що стояв на бричці.

— Чому?

— Це кушові коні, усупільнені. Не маю права. До СОЗ'у можу задаром підвезти.

Другий відповів мені те ж саме. І це слово „усупільнені“ в нього так злетіло з засмаглих вуст, як корка з „мирради“. Я замішано оглянув його підстрижену бороду, роздерту на плечі білу сорочку і спокійне обличчя й запитав:

— А ви ж звідкіля сами?

— Із СОЗ'у „Шлях Леніна“ це в бік від „Куша“; он йому зручніше, — і вказав пужалом на третю бричку, — він із „Десятої роковини“.

Повіз мене до Машиново - Тракторної станції Лейба молодий жилистий і жвавий хлопець із єврейської колонії. Посадив він мене в полову, мов у пух із перини, батько тимчасом запряг коника, дружина, що тут же була біля брички, наказала йому хуткіше повертатися, і бричка завуркотіла по степовій дорозі.

Лейба сидів спереди на лантусі полову і весь час тільки те й робив, що обертався до мене й весело, мов кійом на біліярді тикав у поле пужалном і говорив: „Гарман“, „Усупільнена“, „СОЗ“, „Куц“.

Товарищі мої любі Х, У, Z, що Вам говорить це слово „усупільнено“, яке тепер домінує над всіма українськими степами? Я пам'ятаю наші безконечні балачки і дискусії про новий побут, про занурення культури в маси, про грандіозні пляни п'ятирічки, про стиль, форму і зміст і ні одного разу ні від правовірного плужанина, ні від вуспівця, ні від потенціального пролітеновця, навіть від „генералів“, що за всіх жонглюють словами і руками, ніколи не чув я цього всевладного тепер слова „усупільнене“. Навіть динамічний „Авангард“ наш опинився у хвості життя.

Закінчилась молотьба і десь має початись оранка і тому в степу порожньо, тільки на варті стоять ожереди жовтими брусками.

Ми звикли в селі бачить голий майдан, церкву на ньому, кучу кавунів та осиротілу підводу з сонним дядьком на гарбі.

Так було і тут ще торік, але зараз на новій греблі нас зустрів на шістнадцятисильному мотоциклі агроном. Він з „Куца“ поспішав у поле на 5-й табір, де почалася оранка. З протилежного боку до греблі повз, захлинаючись в куряві, трактор. Нарешті й майдан. Стоїть і церква, лежить і куча кавунів, але ж і поруч, мов на дворі „Серпа і Молота“. цілі загони сівалок, плугів тракторів. Поруч майстерня і їм роблять перед початком осінньої оранки і сівки генеральний огляд.

В майстерні стояли ще й легкова машина пара нових мотоциклів.

Все це добро Машино-Тракторної Станції, „Куща“, що усупільнив 6 СОЗ'ів, або 50 тисяч гектарів землі.

Дорогі мої товариші Х, У, Z і ти Сірій Чортику Занудо! З мене досить було півгодини балачок з головою „Куща“, щоб переконатися, що всі мої фантастичні припущення немилосердно обганяє реальне життя, мої миксимуми давно вже стали мінімумами Мені досить було посидіти годину у „Кущі“, щоб переконатися, що наша лексика із селянського побуту хіба що на третину складає лексику останньої Созівки.

Нещодавно один поважний критик, прочитавши мого „Білого вовка“, написав мені докірливо листа приблизно такого змісту: „І це у нас на селах уже октябрини, такі вже свідомі жінки, такі партійці? Ой, щось по Росі такого ще не чути“.

Бідний, мій бідний чортик Занудо, чи не доведеться тобі стати жертвою чистки радапарату?

Революція в сільському господарстві і побуті перегнали нашу уяву. І коли нас дивує той невпинний поступ, що ми його спостерігаємо в індустріяльних центрах, то поступ села, одвічно косного села, мусить не тільки дивувати, але й переродити в нас до нього ставлення.

Якщо не завтра, то після завтріого ми вже скажемо не село, а зернова фабрика.

Сірій Чортику Занудо ви — вільні!

Петро Панч.

8 вересня 1929 р.
Баштанка

І Йоська раптом підвів голову й прислухався.

Здивовано озирнувся по кімнаті, вражений надзвичайною тишею. Підкрутив ґнота в лампі, що нещадно чаділа, і певним кроком підійшов до вікна.

Порожня вулиця похмуро сіріла брудними будинками на протилежному боці. Не дзвонили трамваї, не рипіли дощаті тротуари під ногами прохожих. Невиразне туманне світло мляво коливалось за вікном, ще не насмілюючись зазирнути до хати. Тоді Йоська догадався, що певно скоро світатиме. Підійшов до столу й дмухнув на лампу. Враз у півтемній кімнаті чітко вималювалось чотирьохкутне сіроблакитне вікно.

Передсвітанкове світло блукливо, нишком, попливло до хати. Сіруватий морок іще вперто сидів по кутках, але стіл чітко виступав своїми контурами на середину кімнати.

Йоська від незвичайного хвилювання разів зо два обмірив кроки з кутка в куток і зупинився. Тихо внутрішньо посміхнувся про себе і схилився над якоюсь незвичайного вигляду річчю на столі. Стримуючи подих, легенько натиснув на невеличку підойму. І враз в його уяві знову спалахнула така знайома, така болюча картина — ніби враз скажено закрутились цівки і валики, зашипів чорний ремінний пас, і по білій полотняній стежці плавко і швидко попливло розкатане тонке тісто... Білі округлі цівки крутяться з нестерпучою швідкістю, звякає розмірено червячна передача, і від цього руху, від валиків і цівок, від шиплячого ременю, від рівної одноманітної стьожки тіста, робиться незвичайно дивно. Незвідані почуття, хвилювання й солодка радість, спирають у Йоськи подих. Велике, болюче щастя душить Йоську. Йому хочеться зараз гукнути щось голосне, сміливе. Він буде говорити... Хай ідуть вони всі сюди, хай приходять — і майстер,

і Горобчик, і всі, всі... Зараз їм Йоська розкаже про все. Про безсонні ночі, про свою працю, про свою машину.

Він уже сміливо каже — „машина“. Що з того, що це тільки модель, але ж це дивний винахід, чудовий винахід. За цією моделлю буде збудовано справжню машину, приладдя, що замінить грубі качалки, замінить Йоську... Тепер у Йоськи не болітиме спина, не будуть пухнути руки. І всі, всі, хто досі працював із Йоською, всі вони будуть дивуватись і дякувати йому, що полегшив він їхню працю.

Потреба поділитись із кимсь своєю радістю перемагає в Йоськи всі інші почуття. Він хапає кашкета, обережно, як малу дитину, бере на руки моделью і швидко виходить на сонну ще вулицю...

II У майстра пірникового цеху Соловйова ще рік тому було прізвище Білачка. Але робітники поміж собою кликали його просто — „болячка“. І ця кличка була прекрасним показником того, як ставився Соловйов до робітників і як вони відповідали йому. Високомірний із нижчими від себе, підлабузник до старших, Соловйов був людиною егоїстичної вдачі, надзвичайно чорствою й суворою. Знав він, як його звивають робітники, зненавидив своє прізвище, що на „болячку“ скидалось, і змінив його. Але не міг змінити своєї клички, так і лишилась за ним ота „болячка“.

Коли Йоська приніс до цеху моделью свого приладдя, Соловйов зневажливо скривив губи і посміхнувся. Але тривожний зелений вогник блиснув йому в зіницях. Він уже давно чув про те, що робітник його цеху Йоська готує моделью якогось винаходу, що механізує в цеху розкату тїста.

Винахідництво — це ахілесова п'ята Соловйова. Всім на фабриці відомо, що він винайшов був приладдя різати пергаментні прокладинки в дріжджевому цеху, витратила на це приладдя фабрика гроші, але

в практичній роботі винахід себе не виправдав. Всім відомо було також і те, що й зараз Соловйов працює над якимсь удосконаленням.

От чому так неспокійно поставився майстер до Йосьчиної моделі. Себелюбство Соловйова було уражено вкрай. Ще б пак! Якийсь робітник із його цеху, з його власного цеху, суперничає з ним. Та ще ж хто? Йоська! Рудий Йоська!..

Власне, Йоська мав ім'я і справжнє прізвище — Іосіф Кацман, але так його ніхто не звав. Всі кликали його просто — рудий Йоська, або, що простіше — Йоська. Кличка „рудий“ правила певне, замість прізвища і додавалась до імені в крайніх випадках, коли конче потрібно було не сплутати Йоську з другою особою.

Він так звик до цієї клички, що, мабуть, дуже здивувався б, коли хто назвав його якимсь інакше. Та здавалось, нікому, хто знав Йоську, і в голову ніколи не приходило, що він, рудий Йоська, має ще якесь прізвище. Сам Йоська ніколи не думав про це і коли, одержуючи утримання, він розписувався в відомості, йому самому ввижалося, що Іосіф Кацман — це якась чужа, незнайома людина.

Соловйов на всі боки крутив Йосьчину моделю і чорні його підстрижені колючі вуса на верхній губі все більше й більше підводились, ворушились, їзачились і, нарешті, як голки, стали горизонтально. М'явим, неохайним рухом, не зводячи очей з моделі, він звалив свою округлу, як капуста, голову на плече. Плече було мабуть тверде, а голова м'яка із гуми, бо зразу ж, як м'яч, вдарившись об ліве плече, підскочила і звалилась на праве. Очі майстрові прижмурились, голки на верхній губі згострили, аж задзеленчали, як наструнчений дріт.

Момент був справді урочистий. Дивитись на моделю Йосьчиного приладдя збігся весь цех. Але не тільки модель цікавила робітників. Чи не найбільше уваги в цю хвилину приділяли вони майстрові.

Як поставиться він до Йосьчиного винаходу? Чи, окинувши моделю критичним оком, авторитетно зважить усю її вартість і недоліки? Чи просто зневажливо махне рукою: „і воно, мовляв, із своїм рилом невмиваним на вгород лізе“. А може відразу визнає, що Йоська путящу річ вигадав? Але коли це справді так, то майстра переможено. Висунувся досі невідомий суперник, такий собі тихенький рудий Йоська, і от зробив він те, чого не міг зробити майстер.

Авжеж не міг. Хіба не відповідав він на всі скарги розкатчиків тіста тільки тим, що широко розводив руками—нічого, мовляв, не попишеш. Така вже робота і треба ж, мовляв, її комусь робити.

Соловйов сам відчував, що від цієї хвилини, від того, як він зараз ступне, який рух зробив, що скаже, залежатиме для нього дуже багато.

В примружених очах його стрибає раптом, міниться іскристими тонами, золотий коник. В ту ж мить падають вниз наїжачені вуса, і майстер повільно, заздалегідь смакуючи насолоду від своїх слів і своєї безперечної перемоги, обводить всіх чудно-блискучим зором.

— Мм... да... Варстат для розкатки тіста, значить Вальц-транспортёр. Очінь даже хорошо. А только як же тут у тебе, Йоська, нащот борошенця? Як борошенце будеш підсипати—чи не руками?..

Кров стукає Йосьці в скроні. Серце холодне, і в очах, як кінодіяфрагма, розбігаються колом наїжачені вуса.

— Борошно?... Про борошно... я забув... Скриньку таку треба... Забув...

Соловйов чує веселий регіт навколо, баче раптом спітніле обличчя Йосьчине і розуміє, що перед ним стоїть уже не суперник, а знову рудий Йоська, той самий Йоська, що ніхто не знає його прізвища.

III Так само, як і Йоська, Горобчик працював у пірниковому цеху. Як і Йоська, Горобчик був за розкатчика тіста. Але ріжниця між ними обома була та, що Йоська завжди бігав, суперечив, нюхав повітря, махав руками, реготав, а Горобчик навпаки — завжди похмуро мовчав, знічувався і, здавалось, якась чорна невідчепна дума гнітить його серце.

І ще була між ними та ріжниця, що Йоську ніхто не кликав на прізвище, а Горобчика — на ім'я, бо „Горобчик“ це було його прізвище... Так і був він для всіх Горобчиком.

І ще була ріжниця між ними: Йоська — рудий, як руда глина, а Горобчик — чорний, як чорна земля. Сьогодні в Горобчика була чергова невдача з Маньою.

Маня — робітниця з ірисного цеху. Вона трохи дивна дівчина. Її найболючіше місце — це рівність мужчини й жінчини.

Рівність у всьому. Це їй найдужче болить. Може через це їй завжди здається, що всі мужчини балакають з нею якимось інакше, „по-особому“, — як вона каже. Їй здається, що всі мужчини завжди ставляться до неї тільки як до слабкої істоти, як до представниці слабого полу. Може через це вона любить так жорстоко глузувати з хлопців.

В цеху в себе теж повстання зчинила — хочу, як і мужчини, біля Вакум-апаратів працювати.

— Де в нас у цеху рівноправіє? Покажіть мені його! — кричить.

Поставили її біля Вакум-апарата. Ірисну масу варить тепер. Душно, важко. Що ж, сама схотіла, кажуть робітники, хай сама й видихає своє „рівноправіє“.

І от оця сама Маня впала Горобчикові в око. Та так упала, що все око запорошила, нічого й нікого, крім неї, не бачить Горобчик. Перерва на сніданок — Горобчик уже в ірисному цеху. Кінець роботі — всі додому шабашать, а Горобчик біля воріт — Маню чекає.

Але все даремно. Маня сувора. Маня непривітна з ним, холодна, як льодок. Побачить де його біля себе — зломляться зразу дві стріли над очима, як два сердитих запитальника.

А іноді Маню не можна впізнати. Зіщулені сизі очі гладять Горобчика ласкою. Теплі слова, як ластівки, спурхують з її ніжних губ.

— Горобчику, — питає вона, — чому ти такий смутненийкий?

Серце радісно тьохкає Горобчикові в грудях.

— Хіба ти не знаєш сама, Маню, чому?

— Ні, Горобчику, не знаю.

— Брешеш, Маню, знаєш ти всьо, як следує. Люблю тебе, Маню.

— Любиш? Ха-ха-ха, — регочеться, мо сама не своя, Маня. — То й люби собі на здоров'ячко, дурачок!

І вона вже знову глуха, непривітна й глузлива...

Сьогодні підчас перерви, як і завжди, Горобчик прийшов до ірисного цеху. Маня, недосяжна Маня, безтурботно жартувала з робітниками і дзвінко реготала. Раптом її очі спинились на Горобчикові. Рогаті бісики з зеленими язичками затанцювали в її зіницях. Вона нахилилась до Муньки, дужого велетня, що славився своїми могутніми м'язами а всю фабрику, і щось швидко йому зашепотіла на вухо. І враз Мунька встав і зробив два кроки до Горобчика. В ту ж мить Муньчини лапи охопили хлопця за ковнір і, як цуценья, викинули його за двері цеху.

Горобчик боляче стукнувся лобом об стінку, але ще болячіше защеміло йому серце, коли з цеху почувся веселий регіт робітників. І найдужче реготала там Маня.

Сам не свій повернувся Горобчик до свого цеху. Образа, злість і ревності душили його. В цеху було порожньо. Всі повиходили, мабуть, на повітря, використовуючи коротеньку перерву.

У куткові біля дверей щось стукнуло. Там горбатився Йоська. Перед ним стояла модель його винаходу.

Безпричинна темна злість до цього, завжди моторного рзбитного хлопця, раптом фаркнула білою стрічкою в мозкові Горобчика.

— Іш, рудобровий, машину придумує,— намагався він знайти якусь причину своєї зненависти.— Життя од них немає, все повидумують на світі... Що ж тоді нам лишиться видумувати?..

Звідкілясь, із самого споду, з найтемніших закарпелків серця, як скаламучений намул, піднялася раптом чорна бурхлива хвиля і полонила свідомість. І враз заклекотів брудний, отруйний накіп віків, темна упередженість дідів і прадідів, вся зненависть і вся темрява минулих поколінь... В цю хвилину Горобчик нічого не відчував, крім каламутної дикунської злоби до Йоськи. Ні, в цю хвилину для Горобчика Йоськи не існувало, перед ним був тільки єврей, якого він даже ненавидив. Ненавидив за те, що той винахідник такий швидкий і непосидючий, за те, що той єврей і, нарешті, за чергову невдачу з Манею.

Горобчик підійшов ззаду і мовчки боляче дяснув Йоську долонею по його схилений шиї. Йоська хитнувся вперед, вдарився обличчям об свою модель, тоді здивовано-запитливими і враз блискучими очима блимнув на Горобчика. Той схопив цей погляд.

— Чого баньки витріщив? — „Ай-вейз-мір“ кричать нада. Пойняв?

— Що ти хочеш такого? — підвівся Йоська.— Що я тобі зробив такого?

— Та ви всі балакати вмієте... Разсуждаєте... Рудько чортів!.. Як пес рудий...

Йоська справді був рудий, огневого кольору. Але не тільки руде волосся робило його рудим. У Йоськи було руде все обличчя — густе ластовиння старанно

розмалювало йому лоба, носа, щоки, підборіддя і від усього лифя було таке вражіння, ніби на папері якісь дуже великі мухи лишили свої крапки. Навіть рук не помилювали капосні комахи.

Горобчик ще раз підозріло озирнувся — чи нема тут непроханих свідків — і тихо, але з притиском зав'язав:

— П... пархач!..

IV Йоська не вважав, що його переможено. Правда, він сам себе здивовано запитував — як міг він забути про таку деталю в своєму винаході, як скринька для борошна? Та за два дні він виправив хибу і ще через день його модель вже стояла в червоному куткові фабрики. Одначе товариші по цехові зустрічали Йоську кепкуванням і стриманим смішком. Сам собою тепер влип якось до нього епітет „ізообретальник Едісон“. Та Йоська не вважав на це. Адже його винахід був уже на виставці. На виставці!..

Виставка винаходів та удосконалень 2-ої Держкондфабрики — це невідступна мрія товариша Чебулдіріна.

Товариш Чебулдірін — директор фабрики зі старих „спеців“, дуже цікава особа. Поперше, у нього маленька, хлоп'яча голова з обличчям середньовічного аскета-фанатика. Великі антрацитові очі, мертвенна синява запалих щік, і гострий ніс із рухливими ніздрями. Подруге — у товариша Чебулдіріна велике грузне тіло, що аж ніяк не може належати висхлому фанатикові. Це тіло творить видимий контраст до маленької хлоп'ячої голівки з фанатичним лицем. Можна подумати, що господь бог помилився і, переплутавши, приліпив голову гнома до тіла якогось велетня. І, певно, десь страждає і гном, що одержав на свої плечі в подарунок від саваофа голову з добрий чавун.

Нарешті, потрете — товариш Чебулдірін таки справді фанатик. Але не можна сказати, що він

фанатик ідеї винахідництва, болючої мрії творчости з блідними очима. Ні, так сказати не можна. Це буде не зовсім точно щодо товариша Чебулдіріна. Певніше буде сказати, що він фанатично відданий ідеї виставки винаходів. Виставки. І щоб ця виставка неодмінно була при 2-ій держкондфабриці.

Ще треба сказати, що товариш Чебулдірін увесь свій вільний час витрачає на „відкриття“ все нових і нових винахідників. І немає ліпшого дня для нього, як той урочистий день, коли знаходиться нового таланта.

Однак викриває таланти товариш Чебулдірін дуже обережно. Він має певну рацію, бо інакше йому довелось би на кожний день викривати по декілька талантів. Товариш Чебулдірін цілком справедливо вважає, що для винахідника головне — освіта, знання, і тому зрозуміло, що таланти йому трапляються переважно між інженерами, чи принаймні механікам...

До червоного кутка директор фабрики зайшов сьогодні з майстром Соловйовим.

Велика заля поломеніла прапорами, запрошувала, наказувала десятками будничних гасел. Гасла звисали зі стелі, чиплялись за стіни, бреніли, здавалось, в самому повітрі. Ліворуч — довгий ряд столів. На кожному з них якісь коліщата, приладдя, підойми, рисунки, пляни.

Це — виставка винаходів і удосконалень 2-ої держкондфабрики.

Товариш Чебулдірін зупинився і урочисто простяг перед себе руку.

— Ну, як? Машинобудівництво? Га?

Антрацитові очі директора фабрики освітілися захватом. Гострий ніс клював повітря, ніздрі щомить роздувалися з точністю годинникового механізму.

Соловйов порушив пальцями і непевно протяг:

— Н... да, всевозможні машини...

Раптом товариш Чебулдірін зірвавсь з місця і зі жвавистію, здавалося б невластивою людині в таких поважних літах, потяг за собою майстра.

— Ви тільки вдумайтесь, товаришу Соловйов! Треба вдуматись, заглибитись у всі можливості від цього винаходу... Дивіться...

Це був стіл, увесь застелений плянами й рисунками. Обое схилились над ним. Соловйов непевно-байдужий і сухий, Чебулдірін із захватом, з палючими жаринами очей.

— Знаєте що це, товаришу Соловйов? — Хвилювався він, — Бак. Паровий бак. Ви знаєте, скільки в нас божевільно багато витрачається зайвої праці на приставку патоки? Скільки часу й сили йде на те, щоб прикотити бочки, розбити накришки. А далі — ганьба, ганьба над людським розумом, над священною працею людини: патоку доводиться черпати кухлями! Безконечна робота... Тисячі кухлів, десятки тисячі! Ви розумієте?..

Соловйов поворушив колючками вусів:

— Н... да, правильно — кухлі й кухлі...

— А взимку? Доводилося вам підогрівати патоку до 60°? І це не ганьба над робітниками?... Ганьба, в кухлі запіралось усю людську енергію! А тепер ось погляньте на цей плян. Уявіть собі величезний бак на півтори тонни патоки. Величезний паровий бак, бо гріти його будемо парою, що входитьиме через рурочки до середини. І бочок уже не розбиватимемо, товаришу Соловйов!.. — Чебулдірін щасливо засміявся. Навіть Соловйов відчув, що тут треба щось сказати, поділити директорове захоплення. Він глибокодумно відтопив вуса й промовив:

— Штучка справді... Полезнасть всевозможна і прочее...

— Надзвичайна користь! — Знову підхопив Чебулдірін. — Всяка можливість утечки тепер виключається. Ви ось погляньте: бочки тальною ставлять отвором над баком і відкривають чіп. І патока виливається просто в бак... Я вам скажу, товаришу Соловйов, що я перший звернув увагу на цей винахід. О, я відразу бачу талант! Відразу! Ніхто краще за мене

не розпізнає таланта. Наш механік піде далеко. Обдарована людина. Надзвичайний хист!..

Очі товариша Чебулдіріна раптом зупинилися на якомусь чудернацькому приладді, що стояло на сусідньому столі:

— А це що за штука?

Соловійов псмітно пожвавішав. Вуси його стрибнули вгору, вії заморгали дрібно, поспішаючи. Здавалося він чекав цього запитання.

— Ось тут об'явлено, що це за штука, — відповів він, подаючи директорові білий аркуш паперу.

„Вальц-транспортер“. — прочитав Чебулдірін. — „Працює безпосередньо від мотора. Має червячну передачу. Приладдя для механічної розкатки тіста. Розкатує за дві хвилини чотири пуди. Іосиф Кацман“.

Директор уважно роздивлявся моделю.

— Чотири пуди за дві хвилини... А яка у вас зараз продукційність цієї роботи?

— Руками один робітник розкатує два пуди за десять хвилин. Ну тільки...

— Що?

— Буза це, товаришу Чебулдірін. Моделя ця тоїсть... Не вірю я. Не буде діла. Йоськіна це робота. Є в нас такий єврейчик. Йоською звать. Наперьод лізе: знайте наших. І ми, мовляв, ізобретальники. А суть дела — буза... Прикидав я тут койщо на глаз — самі промахи. Ні чорта не вийде. На моделі може й да, а в роботі грех буде...

Товариш Чебулдірін покрутив валики, торкнув якусь підойму, погладив трансмісію.

— Так кажете — Йоська? Робітник?

— Йоська, товаришу Чебулдірін. У мене в пірниковому цеху за розкатника. Ледацюга — каналія Бузотьор!

— А має він яку освіту, не знаєте?

— Освіту? На шабаші, як свічку засвітить, його освіта... Безпросветний парінь...

— А навіщо ж ви тут виставили цю модель? Хай спочатку комісія розгляне. Може воно й справді— безнадійна дурниця.

— Суща буза, товаришу Чебулдірін.

Коли виходили з виставки, товариш Чебулдірін сказав:

— А ту штуку, що тісто хоче розкатувати, ви кудись там у куточок поставте. Щоб нам, бува не втьопаться. Делегації всякі ходять, і завтра ось знову німці будуть, а воно може й дійсно буза, як ви кажете. До комісії треба б. Незручно всежтаки...

В Сьогодні Йосьці приснився страшний сон. Снилось йому, що Горобчик навалився всім тілом на нього і не можна Йосьці ні зойкнути, ні поворухнутись. Він зібрав останні сили і хотів дико, відчайсно гукнути, позвати когось на поміч. Та дарма: в ту ж мить Горобчикова долоня міцно стиснула йому рота. Йоська почуває, що нічим дихати. „Смерть“,— блискає думка, і він просипається.

Темно навколо. Холодний піт застиг на лобі.

— Невже ніч?— думає Йоська.— О, яка ж вона довга, яка безконечно довга!

Він відчуває раптом, що на обличчі в нього лежить щось душне, важке. Пацнув рукою і скинув. Ковдра. В ту ж мить навколо Йоськи просвітіло. Ранок, уже ранок. „Заспав“,— думає Йоська, швидко схоплюючись з ліжка.

І враз пригадав він, що сьогодні фабрику має відвідати делегація німецьких промисловців. Вона безперечно завітає й на виставку... Йоська пригадує свою модель, свою улюблену дитину, і ясно, легко робиться йому на серці.

На роботу сьогодні Йоська спізнився. Він чекав неприязних поглядів майстра і догани від нього, але ні, минуло, бо Соловйов був саме зайнятий сваркою з робітниками, що носили зі складу тари для цукерок— цілі купи чепурних дерев'яних скриньок.

Довгобразий хлопець з кирпатим носом вимахував руками перед самісіньким майстровим обличчям і кричав:

— А хто ж, я вас питаю, должен за цим смотреть? Хто? Майстер! Його дело заявити механіку. А без вентилятора там пекло, в акурат задушитись можна... Труба з ірисного цеху поблизу — жжють!..

Перед самою перервою щось боляче шпигонуло йому в спину. Він смикнувся й ледве не скрикнув. Озирнувся — за два кроки від нього стоїть Горобчик.

Кров хлюпонула Йосьці в обличчя. Доки ж це буде? Горобчик коле його голкою, знущається... Хіба ж він, Йоська не людина? Що ж він, нарешті, зробив Горобчикові такого неприємного чи злого?

Сам гаразд не розуміючи, що він робить, засліплений від болю й образи, Йоська підбіг до майстра.

Товаришу Соловйов! Горобчик колиться голкою. Я жаліюсь на нього, товаришу Соловйов... Він глузує з мене...

І раптом Йоська замовк. Очі майстрові світили хижими недобрими свічечками. Вуса колюче ворушились.

— Ххе!.. — нарешті промовив Соловйов. —

От, подумаєш, птиця яка важна, не можна пожартувати з ним! Парсона! — і, повернувшись у бік Горобчика, він крикнув: — А ти брось там, товаришу Горобчик, свої штуки! Це тобі не базар, а фабрика!

Горобчик мовчки вислухав крик майстра і, здавалось, навіть потупив на підлогу очі. Але краще хай би Горобчик заперечив, хай би виправдовувався, лаявся... Це було б краще, бо за своєю мовчанкою він сховав щось невловимо-лихе, що причаїлось до певного часу за чоловічками його очей.

Навіть Йоська відчув це й насторожився. Але ось за півгодини Горобчик підійшов до нього. На

Горобчикових губах танцювала привітна усмішка, і він протяг Йосьці руку.

— Дай руку, товаришочок. Не сердься. Їй - право, це всьо шутки. Больш не буду тебе займать, сознаю свою вину.

Йоська з несподіванки тільки мовчки роззявив рота й не знав, що сказати. Що це сталося з Горобчиком? Він це щиро, чи може... може знову глузує?.. Але ні, очі дивляться просто, не бігаючи, як миші, й не ховаючись. Тиха усмішка не сходить з обличчя. Тоді Йоська і собі протяг руку.

— От і дело! — ніби зрадів Горобчик. — Ти не сердся, то я з шуток усьо, їй - право... Ми ж оба з тобою робочіє і протче. А зараз, у знак дружби, ходім до коморки, тари нести допоможеш.

„Коморкою“ в цеху звали склад скриньок для всіляких кондитерських виробів, починаючи від ірисів і карамелі „народньої“ й кінчаючи вищим сортом драже та „червоною“.

Йоська кивнув головою в знак згоди. Не можна ж бо, справді, з перших же хвилин замирення відмовляти товаришеві на його прохання.

„Коморка“ містилась аж на іншому боці фабрики, в самісінькому кутку, до неї треба було йти через усе подвір'я, через їдальню й тістечковий цех.

Горобчик одімкнув замка й відкрив обидві половинки дверей. Тоді, наче про віщось згадавши, і ніби ненароком, прикрив одну половинку. З „коморки“ вдарив гарячий струмень жаркого задушливого повітря, змішаного з мишачим духом.

— Ого, — промовив Горобчик, намагаючись не дихати на всі груди, — тут наші ядики сухенькими будуть, шкода тільки, що мишвою вонятимуть...

Стали накладати собі на ліву руку скриньок. Перший вийшов із „коморки“ Горобчик.

— Що так швидко? — запитав Йоська, вмошуючи двадцятку скриньку. Відповіді не було. В ту ж мить він усім тілом повернувся до виходу. Але двері

з коротким рипом глухо стукнули. Дзвякнула з того боку заціпка і двічі повернувся в замкові ключ. На мить стало незвичайно тихо, і враз, здалося, звідкілясь далеко-далеко прошелестів Горобчиків голос:

— А що, попався, гадюко? Тепер знаєш, як доносити, як сукою бути! Сиди!..

Кроки за дверима простукали в напрямку до фабрики і все стихло.

VI Першу хвилину Йоська не знав, що йому думати й робити. Він, як був, сів на порожню скриньку і так непорушно сидів доти, аж поки не відчув, як ние в нього ліва рука. Тоді тільки він помітив, що й досі тримає біля плеча цілу гору білих скриньок. З гуркотом звалив їх на підлогу й озирнувся.

В „коморці“ було темно. Ледве сіріли навколо акуратними купами скриньки. Йоська встав і підійшов до дверей. З усією силою скільки мав у своїй тілі, натиснув. Двері навіть не рипнули. Тоді відхнувши сів і став чекати. Безперечно, зараз мусить прийти коли не Горобчик, то хтось інший і одіпре двері. Але минали хвилини — ніхто не приходив...

...Враз він відчув гострий біль у нозі й шарпнувся. Десятки прудких лапок швидко залопотіли в куток, розбігаючись на всі боки. „Пацюки“, — констатував Йоська. Очевидно він був задрімав. Скільки часу він так сидів? Годину, дві, добу?..

І ніби у відповідь на його думки, на фабриці розлігся гудок. Що це? На зміну? Третя зміна? Значить... значить він сидить тут уже біля двох годин?

Йоська рвучко стрибнув до дверей і став гатити в них кулаками.

— Я тут!.. Я, Йоська! Одчиніть!.. — закричав він протягло, з надсадою.

На хвилину прислухався. Тихо. Ніхто не чує, ніхто не йде. Раптом шалена бурхлива злість здавила йому

горлянку. Злість і зненависть до того чорного, як вугілля, з кошлатим чубом, Горобчика.

— Гад, гад!..— шепоче, стискуючи кулаки, Йоська. Гад, проклятий!..

О, тепер Йоська вже знатиме, що робити. Він негайно ж подасть заяву до комсомольського осередку. Він тепер не буде критися, не буде терпіти. Він усе розповість про Горобчика...

Щось зашелестіло біля дверей. Йоська кинувся, серце забилося тривогою й чеканням. Прийшли? Зараз одімкнуть?

Почулось якесь ляпання, ніби крилами і голосне— „ку-ку-рі-ку“— ляснуло за дверима.

Півень? Де він узявся тут на подвір'ї? Йоська чомусь зрадів йому і припав до дверної щілинки.

Тихо. Тиша.

Щілинка дуже маленька і через неї бренть із надвору тільки тонюсінкий-тонюсінкий сонячно-кришталевий промінчик, але Йоська міцно притулює до неї око. Та півня не видно і він уже не ляпає крилами. Тоді Йоська притуляє до щілинки губи і хоче втягти собі в рот разом з промінчиком хоч невеличкий подих вітерочка. Тоді для чогось хутко розстьобує коміра. Дихає часто й важко. І враз розуміє: повітря! Йому не вистачає повітря!..

В „коморці“ справді повисла в гнітющій тиші якась моторошна задуха. Йосьці здається, що вона густа, як величезний шмат бавовни і до неї можна діткнутися пальцем.

Враз яскраво пригадує він довгобразого хлопця, що лаявся вранці з Соловйовим. Так ось про який вентилятор була тоді мова! Тісна, задушлива „коморка“ з попсованим вентилятором. Коморка, що біля задньої стінки її проходить палюча парова труба з ірисного цеху!..

Раптом Йоська хапає масивну скриньку і з останніх сил грюкає нею в двері. Розпачливий зойк вилітає йому з глибини легенів. Та пальці безсило

розкриваються, і скринька падає додолу. Обома руками він конвульсійно хапає себе за шию, хоча коміра вже розстібнуто. Душна бавовна спускається нижче й нижче й давить на Йосчині плечі. Він хоче затримати її, зсунути з себе, але безсилий, засліплений гарячими кулями в очах, чіпляючись за двері сідає на підлогу.

VII Замкнувши Йоську в „коморці“, Горобчик пішов до свого цеху.

— Хай попариться трохи, гад,— думав він.— Іш ти, на донос уже образувався!

По дорозі він зустрів Маню,

— Куди, Горобчику? — ворухнула тонкими слухняними бровами.

— В цех, хіба не бачиш?

— А чого ж так поспішаєш? — і раптом примружила сизі лукаві очі.— Не хочеш зі мною вже й балакати?

— Про віщо ж ми балакати будемо?

Вона мить мовчки дивилась на нього, тоді тихо, хвилюючись і сумовито проказала:

— Не знаєш і про віщо... Горобчику? А я думала, що ти справді... справді любиш мене?

Горобчик не вірив своїм ушам. Він не помітив ні прудких скакунців-бісиків в Маніних очах, ні замаскованої, ледве стримуваної її усмішки. Горобчик чув тільки сумовитий, повний ніжної докори голос, бачив тільки, як від незвичайного хвилювання ходили високі Маніні груди.

— Маню! — повним солодкої тривоги, радісної несподіванки голосом скрикнув він.— Маню! Чудака ти божа!... Та хіба ж ти... хіба ж я... Маню, підеш у кіно зо мною?..

— А яка картина?

— Та всьо равно, Маню... Чудака ти така... Підеш?..

— А чому ж. Ходімо.

Умовились, що о п'ятій годині вони зустрінуться на Лопанському мосту і до восьмої гулятимуть по

Катеринославській вулиці, а потім підуть на другий сеанс до „Червоного Маяка“.

Більше працювати сьогодні Горобчик не міг. З великими труднощами, з найхитрішими підходами він дістав у Соловйова відпустку на півтори години до закінчення роботи. Радість Горобчикова така несподівана, щастя таке разюче, таке безмежно-велике, що про Йоську він забув у ту ж хвилину міцно й назавжди.

Того ж дня делегація німецьких підприємців, що вже тиждень перебувала в місті, завітала нарешті й до 2-ої держкондфабрики.

Цей день був для товариша Чебулдіріна святом. Ще 6 пак. Сьогодні він покаже делегації свою мрію, свою — найулюблену дитину — виставку винаходів і вдосконалень — гордість держкондфабрики. А головне якій делегації: це не бородаті учасники 10-го з'їзду рад, не делегатки з'їзду Охматдіту, а німецькі промисловці, німці, представники Європи, звабливого блискучого Заходу...

На аскетичнім лиці товариша Чебулдіріна грала далеко не аскетична усмішка, фанатичні антрацитові очі вигравали якогось західньо-європейського марша в такт словам роздавались рухливі ніздрі. І все тіло — один, запал, екстаз, пісня.

— У нас на Україні — цукор, борошно вершки, — доводив Чебулдірін, — все це споживає кондфабрика, це її їжа, ось чому саме на Україні кондитерська промисловість мусить набрати величезного, колосального значення... Ми можемо експортувати за кордон цілі вагони цукерок, шоколаду...

П'ять представників німецької промисловости мовчки, поважно крутили на всі боки великими червонкуватими білками очей, повільною купкою, не відстаючи один від одного, переходили від столу до столу, часто затримуючись над якимсь пляном чи моделю.

Молоденький перекладач, що прилизаною зачіскою своєю скидався на голяра, з урочистою

шанобою плавав позаду. Замикав увесь похід майстер Соловйов, член фабричної комісії сприяння винахідництву.

Біля самого виходу німці купою затрималися і один з них, банькатий і з торбиночками під очима, кивнув пучкою до перекладача. Той негайно, як вужак, слизнув попід ліктями й спинився біля банькато-го німця.

В кутку стояла Йосьчина модель. П'ятеро промисловців схилились над нею й жваво про віщоє сперечались. Прилизаний перекладач голосно прочитав пояснювальну записку. Німець витер із голоної голови рясний піт і через перекладача звернувся до Чебулдіріна:

— У нас в Німеччині є такі машини, але вони зовсім іншої конструкції і коштують десятки тисяч. А установка машини за цією вашою моделлю обійдеться не дорожче, як п'ятьсот карбованців.

Другий німець, з синіми від гоління щоками, вихопився поміж інших і енергійно забурмотів:

— Пятсот рупля, ес іст ріхтік. Зер гут, зер гут!..

— Пан Вульферт бажав би, — звернувся перекладач до Чебулдіріна, — бачити автора цієї моделі і, коли це можливо, дістати від нього докладніші пояснення.

Товариш Чебулдірін розгублено озирнувся на Соловйова.

— Як? Де це? Можна?

Соловйов, червоний і зніяковілий, зашепотів:

— Йоська це... Йосьчина машина. Нема його зараз. Самовольну отлучку розрешив собі, паринь, ніхто навіть не бачив, як він із роботи ушов...

— Прогавив, — лаяв себе в думках товариш Чебулдірін. — Таланта під носом у себе не помітив!..

— Прогавив... — тихенько повторив він.

І коли, випроводжаючи делегацію, біля фабричних воріт зібрався натовп робітників, Чебулдірінові

здавалось, що всі вони знають про цей випадок із Йосьчиною моделлю і, тикаючи брудними пальцями, зневажливо глузують: „Гава, гава, прогавив, гав, гав!..“

Тільки ввечері відкрили „коморку“. Йоська був ще живий, але непритомний. Коли критий автомобіль швидкої допомоги мчав його містом до медпункту, на Лопаньським мості стояв блідий похмурий Горобчик і з відчаєм шепотів:

— Не прийшла... Збрехала... Не прийшла, гадюка.

Славний друже Гуровичу! Пересилаю тобі листа, щойно я його одержав, за звичаями нашої пошти, точнісінько на дев'ятий день після того, як він був кинутий у скриньку. Коли б про це знали колишні чумацькі воли, я певен, вони б важко зідхнули, а згодом поремигавши, проказали: не розуміємо! Навіщо нас обшитовано? Адже ми не гірше приставляли пошту на місце призначення!

ЛИСТ ОЛ. ДОСВІТНЬОГО
ДО М. КУЛІША

А втім хай їм щур! Ви пізнали, славний Гуровичу, що лист той від славного друга Грицька Даниловича Епіка. Тож я не наслідуюся йому відповісти, оскільки моменти, які він виставляє, досить складні,— доки не одержу вашої ясної думки—і про лист Григорія Даниловича і взагалі...

Я гадаю, що Григорій Данилович даремно накидається на Пушкіна за його необ'єктивний твір „Полтава“, де він, небіжчик, русько-український поет, дав належну оцінку Петрові І. Не пригадую чи поет написав той твір ще до „персиків“, чи після того, як винищував сарану „на Юге Росії“. Відомі психологи і рефлексологи -

марксиста, здається, визначають, що коли людина їсть персики, то в неї в організмі відбуваються різні метаморфічні процеси, що й призводять шляхом обміну крові до лагідніших думок і надзвичайно кметливого пристосовання. Як ви на це? Що ж тичиться до припущень шановного друга Грицька Даниловича з приводу „пролетарської критики“, так я вже нічого не розумію. Коли, скажімо, Божко галасує проти Вражливого — я ще розумію: людина така твар, що аж ніяк не позбавлена „культурою“ наданої фанаберії. Коли деякі академіки голосують проти поета Тичини — теж розумію, та це й для кожного ясно... Хоч, для мене не зовсім зрозуміло, що таке академік. Академік, на мою думку, це людина, що дала, дає людству хоч краплинку якихсь знань, науки, світового досвіду, але витвореного його, академіка, власним розумом. Коли ж це тільки переписувач чужих думок, уривків, то попри всіх коментарів, доданих до цих списаних матеріалів, — то він не суть вчений і всі такі твори не є наука. Я кажу це тому, бо коли б за такими принципами уквітчували людям голови академічними віночками, тоді де яким критикам, що посіли тепер почесне місце в сучасній літературі, треба давненько вже сидіти на академічних парнасах. В цих останніх, принаймні, є стільки „оригінальних“ теорій, що їм пра... даремно Григорій Данилович сікається до них. Мене нещадно запитував один студент: „Скажіть мені, будь ласка, як можуть наукові кола, а особливо урядові освітні заклади, такі от, як Головна наука, Народна освіта тощо дозволяти людям, у творчості яких переплутано мароїзм з одсебеньківським ідеалізмом — ідеологічно виховувати студенство, нашу молодь?“ Я спитав, що товариш саме має на думці. Але він не відповів і лише згодом пробурмотів: „І такий людині доручається „складати“ „наукові твори“, що за ними наші юнаки, та де там, навіть учительство, мають підвищувати свої кваліфікації і нести їх у життя!“

Так, він не відповів, бо хіба ж можна було йому вголос з непошаною назвати ті твори, що їх наші освітні заклади рекомендують, як марксіське критичне „євангеліє“. Хоч мені й дивно було, з такої бязкості товариша-студента, проте обміркувавши справу і згадавши подію з Ф. Якубовським, я вирішив, що все має свій резон-детр. Хто ж гарантований від Коваленка з підручними?

Між іншим, славний Гуровичу, коли ви будете відповідати на листа мого друга, будь ласка писніть мені свою думку ось про що: у творах, спеціальних статтях зачіпалися, висовувалися на суспільне світло цікаві питання і проблеми. Я щось пригадую про Анищенка, Маєва, про „Без ґрунту“ і шеругу інших поважних проблем у „Літературному Ярмаркові“, „Гарті“, „Молоднякові“, „Мині Мазайлі“ й т. ін. Чи чули ви щось про те, що б все вищезгадане, якось зацікавило ті науково-дослідчі кола і заклади, котрих завданням є стежити і виловлювати цінні матеріяли часу й епохи, щоб на основі їх, чи після досліду їх, якось пляново впливати на реконструкцію культурного процесу, як скажім це прекрасно робить Статуправління, Сейсмографічна станція, ВРНГ, Стазра (станція захисту рослин НКЗему) і т. ін. Я зовсім не хочу, щоб ви чіпали у відповіді відділ мистецтва НКО, бо знаю і переконаний, що він до цих питань недотичний з тих зрозумілих причин, що там є Вольський, який, як довів нам театральний диспут, зробив усе, щоб на майбутній сезон до РСФРР на гастролі поїхали студії наших театрів і щоб вони також чудово провели час по чисельних містах Росії, як РСФР'єрівські студії роблять це у нас, в УСРР.

Обминаючи запитання Григорія Даниловича про „Літературну газету“, що так і залишила без відповіді ляпаса другої „Літературної газети“, я ще хотів запитати вас, славний Микола Гуровичу: чи не знаєте ви, коли ми вже матимемо українську велику,

або хоч маленьку енциклопедію, чи принаймні будь-які поганенькі (павленківського штибу) словники?

Іще прошу вас, добрий Гуровичу, не відмовте відповісти, як буде зватися Дніпрельстан, ще до того як його буде збудовано, бо його „Харківський Пролетарій“ зве „Днепрострой“, а інші газети „Дніпробуд“. Мені це потрібно для ясності термінології, бо колись, пригадую я, ми на Україні не спромоглися свого часу перекласти „Волховстрой“, а тепер от і не знаємо, як же вживати це слово в літературі. Авжеж, хотілося б мені ще запитати про „Южно-руську — овчарку“ і містечко Олешки, але зараз мушу ладнатися на полювання. (Між іншим, згадана „Южно-руська овчарка“ так дуже нагадує звичайного українського вовкодава з Херсонщини (теж Юг Росії), що я, право, не знаю що й думати. Хто ж кого пожер? Чи південно-український чабанський вовкодав „южно-руську“ овчарку, чи южно-руська овчарка, навпаки, пожерла південно-українського вовкодава. (Правда цікава проблема?) Так от я про полювання. В кількох кілометрах звідси є рудня, де 50% робітників прекрасні мисливці і полювання для них є єдиною розвагою після важкої праці. Приїзди, коли хочеш, сюди і ти ще раз і ще переконаєшся, які вони чудові стрільці і качатники! — зовсім не такі аскети, як про них белькотять наші звуспізовані критики.

До речі, коли будеш на Пушкінській вулиці, то зайди до редакції „Комуніста“ і скажи, що переїздивши сюди на південь я ні на одній станції не зміг купити „Комуніста“. Хто керує залізничними кіосками? Також, коли знаєш, черкни мені, чи й на цей рік обрано такий склад центрального ВУСМР, що буде в стороні від загально-культурного процесу на Україні?

Твій Олесь Досвітний.